

Türkiye Cumhuriyeti'nde Sıkıyönetim Uygulamaları

Selma Göktürk Çetinkaya

Araştırma Makalesi

Doç. Dr.,
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Bilecik/TÜRKİYE
selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6828-1679

Geliş: 31 Ocak 2025
Kabul: 22 Aralık 2025
Online Yayın: 22 Ocak 2026

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Tarih boyunca devletler, uyguladıkları politikalar doğrultusunda toplumsal tepkilerle karşı karşıya kalabilmişler ve bununla baş edebilmek adına buldukları çözüm yollarını yasal zemine dayandırmışlardır. Bu durum Cumhuriyet rejimine geçişle Türkiye'de de yaşanmış; ülkenin farklı yerlerinde yeni sisteme ve sistemin getirisi olan uygulamalara karşı hareketlenmeler görülmüştür. Bu hareketlenmeler kimi zaman kısa süre içinde ve bölgedeki kolluk kuvvetlerinin müdahalesiyle durdurulabilmiştir. Kimi zaman da daha geniş çapta müdahalede bulunulması zorunluluğu doğmuştur. Mevcut sıkıntının giderilebilmesi için uygulanacak müdahalelere karşı durulmaması ve bir an önce huzur ortamının sağlanması adına askeri idarenin kendini gösterdiği süreçlere "Örfi İdare/Sıkıyönetim" adı verilmiştir. Önceki yıllarda Kanun-ı Esasi'de ve 1921 Anayasası'nda, görülen konuya ilişkin anayasal düzenlemeler, Cumhuriyet sonrasında ilk olarak 1924 Anayasası'nda yerini almış; akabinde gerek 1961 gerekse 1982 Anayasalarında ilgili maddelere yer verilmiştir. 1925'ten itibaren devletin işleyişini zora sokan süreçlerde ve darbe dönemlerinde başvurulanan Sıkıyönetim, bazı il veya bölgelerde kısmi olarak yahut bütün yurt genelinde uygulanmıştır. Hazırlanan çalışmada Takrir-i Sükun'dan Olağanüstü Hal'e uzanan süreçteki uygulamalara yer verilmiştir. Devletin ve milletin asayiş ve güvenliğinin sağlanması adına gerek görüldükçe başvurulanan bu uygulamalar kronolojik biçimde işlenmiştir. Çalışmanın başlıklandırılması Anayasalar temelinde şekillendirilmiş; mevcut sorunların iyileştirilmesi adına yasal düzende gösterilen çabalardan ayrı hukuki metinlerde gidilen dönemsel düzeltmeler üzerinden bir yazım gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sıkıyönetim, Takrir-i Sükun, 1924 Anayasası, 1961 Anayasası, 1982 Anayasası

Martial Law Practices in the Republic of Türkiye

Research Article

Assoc. Prof. Dr.,
Bilecik Şeyh Edebali University,
Bilecik/TÜRKİYE
selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6828-1679

Received: 31 January 2025
Accepted: 22 December 2025
Published Online:
22 January 2026

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

Atıf - Cite:
Göktürk Çetinkaya, Selma.
Türkiye Cumhuriyeti'nde
Sıkıyönetim Uygulamaları.
History Studies 18, no. 1 (2025):
19-45. [https://doi.org/10.9737/
historystudies.1630820](https://doi.org/10.9737/historystudies.1630820)

ABSTRACT

Throughout history, states have faced reactions from society due to their policies. They have found legal solutions to cope with this. This situation has also been experienced in the Republic of Türkiye; movements against the new system and the practices that this system brought were seen in different parts of the country. These movements could sometimes be stopped in a short time and with the intervention of the security forces in the region. Sometimes, the state had to intervene on a larger scale. In order to prevent the interventions to be implemented in order to solve the existing problem and to ensure that peace was immediately established, support was received from the military administration. These processes were called "Martial Law". Articles on the subject exist in all Turkish Constitutions. Martial Law, which was applied in processes that made the functioning of the state difficult and in coup periods starting from 1925, was applied partially or throughout the country in some provinces or regions. The prepared study includes the applications in the process from Takrir-i Sükun to the State of Emergency in Türkiye. These applications, which were applied, when necessary, in order to ensure the order and security of the state and the nation, were processed chronologically. The study is divided into sections based on the Constitutions. A writing was carried out on the periodic corrections made in separate legal texts from the efforts made to improve the existing problems within the framework of the legal order.

Keywords: Martial Law, Law on the Maintenance of Order, 1924 Constitution, 1961 Constitution, 1982 Constitution

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author of this study is one of the field editors of the journal. In order to prevent any potential conflict of interest, the author's editorial role was concealed from the reviewers, and the entire evaluation and decision-making process was conducted by the editor-in-chief. The peer-review process was carried out in accordance with COPE principles.

Peer Review: External, double-blind

AI Declaration: The author declares that any of AI tools has not been used for this study.

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Bu çalışmanın yazarı, derginin alan editörlerindendir. Olası çıkar çatışmasını önlemek amacıyla yazarın editöryal görevi hakemlerden gizlenmiş; makalenin tüm değerlendirme ve karar süreçleri baş editör tarafından yürütülmüştür. Hakemlik süreci COPE ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Yapay Zekâ Beyanı: Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

Giriş

Türkiye'nin sıkıyönetime ilişkin geçmişi, Kanuni Esasi'nin 113. Maddesinden¹ hareketle 1877'de çıkartılan İdare-i Örfiye ile başlamıştır. Her ne kadar 1878'de Anayasa rafa kaldırılmışsa da 1878-1908 arasındaki İstibdat Dönemini "*Fiili Sıkıyönetim Dönemi*" olarak değerlendirmek mümkündür. 1908'de Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı ile demokrasiye bir adım daha yaklaşan Osmanlı Devleti, 31 Mart Vakası sonrasında yeniden sıkıyönetime geçmiştir. 25 Nisan 1909 günü Hareket Ordusu'nun "*Dersaadet Jandarma ve Polis Müfettişi Umumisi*" atadığı Miralay Galip (Pasiner) Bey tarafından ilan edilen, meşruiyeti için ilanın sonrasında Heyet-i Vükela'nın onayından geçirilerek saraya sunulan sıkıyönetim, İstanbul, Çatalca ve İzmit ile sınırlandırılmıştır. 1909 Sıkıyönetimi, 1918'e değin devam ettirilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda sınırlar tüm yurdu kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1877'deki "*de-facto sıkıyönetimi*", 1909'da "*de-jure sıkıyönetimi*" olarak evrilirken 1909 sıkıyönetiminin, iktidarı elinde tutanların ülkedeki toplumsal ve siyasal gelişmeleri denetleyip yönlendirebilme olanağı sunması karakteriyle sonraki dönemlere de örnek teşkil ettiği görülmelidir.²

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kendini gösteren işgaller karşısında başlatılan İstiklal Harbi'nin başarıyla sonuçlanması ve Lozan Antlaşması'nın imza edilmesi nihayetinde bu topraklarda bağımsız yaşamak kadar mühim olan bir gelişmeye daha imza atılmış, Cumhuriyet'in ilanı ile hakimiyet kayıtsız şartsız Türk milletine verilmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla başlayan milli hakimiyet süreci, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'le taçlandırılmıştır. Ancak bu demokratik gelişimden rahatsız olan kesimlerin isyanlarının da aynı dönemde başladığı görülmektedir ki Meclis'e karşı yaşanan ayaklanmalar, Cumhuriyet'in ilanın ardından da devam etmiştir. Milleti oluşturan her bireyin eşit haklara sahip olduğu Cumhuriyet rejimine geçişle güçlerinin sona ereceğinin ayrımına varan, halkın üzerinde erk oluşturan kesimlerin dışarıdan aldıkları destekle başlattığı ayaklanmalar sadece 1920'li yıllarda değil, günümüze değin zaman zaman kendini göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün henüz Milli Mücadele yıllarında altını basa basa söylediği "*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır*" cümlesinin gerçekliğinden hareketle tüm vatanın güvenliği ve asayışı için bu tür başkaldırmalara karşı mücadele bugüne kadar devam ettirilegelmiştir. Mücadelelerin devamlılığı ise kimi zaman olağanüstü tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla mücadelelere yönelik alınan kararların yasal zemine dayandırılması zarurietini doğmuş ve mevcut anayasalara uygun olarak kanuni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler için kanunlar ve kararnameler çıkartılmış, ilerleyen süreçlerde mevcut kanunlar üzerinde düzeltmeler yapılarak dönemin şartlarına uygun hal bulunmaya çalışılmıştır. Yaşanan gelişmelerin büyüklüğü ölçüsünde, devletin ve toplumun güvenliğini sarsacak mahiyetteki bu hareketlerle mücadele etmeyi kolaylaştırmak ve hızlandırmak adına sıkıyönetime

¹ İlgili madde şöyledir: "Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü hâlde hükûmet-i seniyyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiye) ilanına hakkı vardır. (İdare-i örfiye) kavanin ve nizam-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (idare-i örfiye) tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanları memalik-i mahrusa-i şahanedan ihrac ve teb'id etmek münhasıran zat-ı Hazret-i Padişahi'nin yed-i iktidarındadır." Bkz. TBMM Başkanlığı, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, ed. Ömer Kesikbaş, A. Haluk Kurnaz, Şeref İba, (Ankara: TBMM Basımevi, 2023): 59.

² Seydi Çelik, "Türkiye'nin Demokrasi Tarihinde Sıkıyönetim Uygulamalarının Yeri ve Sosyo-Politik Etkileri (1877-1946)", *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (22), (Aralık 2023): 331-335.

başvurulmuştur. Askeri makamlardan alınan desteklerle kısa süre içinde hayatın normal akışına dönmeye odaklı hareket edilen bu dönemler, kimi zaman küçük bir alanda ve kısa süreli olmuş, kimi zaman da yıllarca devam etmiş ve tüm yurdu tesiri altında bırakmıştır. Yaşamın her alanını etkileyen bu günlerde amaç sıkıntıları çözerek asayiş ve güvenliği sağlamaksa da askeri uygulamalara yönelik tepkiler bazen söz konusu süreçleri daha da uzatabilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı öncesinde, Milli Mücadele'nin başlarında ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'nın 23 Mart 1920'de düşmanla birlikte hareket eden, casusluk yapan, düşman için propaganda yapan kişilerin bölgesel idarelerce cezalandırılmasını istediği görülmüş, TBMM'nin açılmasından kısa süre sonra, 29 Nisan 1920'de, asayiş ve güvenliğe dair, olağan üstü hallerde güç birliği içinde olan ve yürütme yetkisine sahip Meclis tarafından "*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*" çıkartılmıştır.³ Bunun ardından kabul edilen 11 Eylül 1920 tarihli "*Firariler Hakkında Kanun*" ise İstiklal Mahkemelerinin kurulmasını sağlamıştır.⁴ Bu mahkemeler 31 Temmuz 1922'ye kadar faaliyet gösterirken aynı tarihte "*İstiklal Mehakimi Kanunu*" kabul edilmiş ve uğradığı değişikliklerle beraber 4 Mayıs 1949 tarihli karara değin yürürlükte kalmıştır. 1927'den sonra hiç kurulmayan İstiklal Mahkemeleri, 5384 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle 11 Mayıs 1949'da kapatılmıştır.⁵ Dolayısıyla mahkemeler, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında da faal olmuş ve yeni dönemin ilk sıkıyönetim uygulamasında aktif rol oynamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle isyanlar temelinde şekillenen asayişe ilişkin bu uygulamaların, zaman içerisinde değişik gerekçelere değindirildiği görülmektedir. Daha genel bir ifadeyle, sadece şiddet eylemleri karşısında değil, İkinci Dünya Savaşı, Kıbrıs Barış Harekatı gibi süreçlerde dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı bir önlem niteliğinde de sıkıyönetime başvurulmuştur. Darbe dönemlerinde ise askeri vesayet tarafından uygulandığı bilinmektedir. Son olarak 12 Eylül 1980'de karşılaşılan sıkıyönetim, 1983 tarihli OHAL Kanunu'ndan sonra 1984'ten 1987'ye kadar peyderpey kaldırılmıştır.

1925'te başlayan ilk uygulamadan 1980'de ilan edilen son uygulamaya kadarki zaman dilimini inceleyen makalede Cumhuriyet'in ilk 64 yılının yaklaşık 25 yılını kapsayan sıkıyönetimli günler ele alınmıştır. Sıkıyönetimlere neden olan hadiseler, alınan önlemlerin dayandırıldığı yasal düzenlemeler, uygulama kapsamına alınan iller kronolojik metotla anlatılmıştır. Çalışmada ayrıca bu dönemlerde yönetimi üstlenen komuta kademesindeki isimlerle ilgili bilgiler verilmiştir. Prof. Dr. Zafer Üskül'ün "*Bildirileriyle 1950-1970 Dönemi Sıkıyönetimleri*" ve "*Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri*" başlıklarıyla hazırladığı çalışmalarında ayrıntılı olarak işlendiği için tekrar etmemek adına makalede sıkıyönetim günlerinin sınırlamalarını ve yasaklarını tebliğ eden bildirilere girilmemiştir. Ayrıca 1989 tarihli "*Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*" kitabının "Sunuş" kısmında da bahsettiği üzere Üskül, dönemin şartları itibarıyla bazı kaynaklardan istifade edememiştir. Bu cümleden hareketle makalede söz konusu eksiklikleri giderecek bir literatür oluşturmaya da gidilmeye çalışılmıştır. İlaveten bu kitapta sıkıyönetim uygulamaları o dönemin siyasilerinin söylemlerine, bakış açılarına göre değerlendirilirken makalede siyasetçilere yer verilmemiştir. Bir diğer farklılık da kitabın ele almadığı 27 Mayıs ve 12 Eylül Darbe dönemlerindeki sıkıyönetim uygulamalarının makalede anlatımının yapılmış olmasıdır.

³ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*. (İzmir: Zeus Kitabevi, 2006): 36-37.

⁴ TBMM ZC, (11 Eylül 1336) 101. Ceride-i Resmiye, (21 Şubat 1337) 3-4.

⁵ Resmi Gazete, (11 Mayıs 1949) 14. TBMM Başkanlığı, *Birinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi*, haz. Ömer Kesikbaş vd. (Ankara: TBMM Basımevi, 2023): 11.

Türkiye'deki sıkıyönetimlere dair en kapsamlı eserleri Zafer Üskül hocamız vermiş olmakla beraber konuyla ilgili birçok çalışma da yapılmıştır. Nitekim halihazırda tamamlanmış ve ikisi doktora olmak üzere 11 tezin başlığında “sıkıyönetim” kelimesi bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Tarih Anabilim Dalında hazırlanmış olup biri doktora tezidir. Yanı sıra sadece *Dergipark* üzerinden “sıkıyönetim” kelimesinin aranması neticesinde 67 makale ile karşılaşılacaktır ve 42'si hazırlanan bu makalenin ele aldığı dönemlerde yaşanan hadiselerle ilişkin spesifik eserlerdir.⁶ Literatürde, burada bir kısmı verilen birçok eser varsa da 1925'ten 1980'e uzanan süreçte uygulanan sıkıyönetimleri bir bütün halinde ele alan bir çalışmaya rast gelinmemiştir. Makale, yukarıda belirtilen amaçlarından ayrı bu boşluğu doldurmak maksadına da haizdir ve sıkıyönetimlerin dayandırıldığı yasal düzenlemelerle bunların asker uygulayıcıları bağlamında bir yazım gerçekleştirmiştir. 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları göz önünde bulundurularak üç başlık altında hazırlanan çalışmada mevcut Anayasalar, sıkıyönetimle ilgili kanunlar, uygulama sürecini belirleyen kanunlar ve kararname için detaylı bir Resmi Gazete taraması gerçekleştirilmiştir. Bundan ayrı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, TBMM Tutanak Dergileri, süreli yayınlar, hatıralar ve tetkik eserlerden istifade edilmiştir.

1. 1924 Anayasası Kapsamında Uygulanan Örfi İdareler, Sıkıyönetimler⁷

Cumhuriyet rejimine geçilmesinden altı ay sonra kabul edilen 1924 Anayasası'nın 86'ncı maddesiyle, savaş halinde, savaşı gerektirecek bir durumda, isyanlarda veya vatan ve Cumhuriyet karşıtı büyük bir girişim olması ya da olabileceğine dair belirtilerin görülmesi halinde bir ay geçmemek kaydıyla İcra Vekilleri Heyeti tarafından ve TBMM'nin onayı alınarak genel veya bölgesel örfi idare ilan edilebileceği belirtilmiştir⁸. Atatürk Döneminde konuyla alakalı ilk uygulama Şeyh Said İsyanı kapsamında gerçekleşmiş; 23 Şubat'ta toplanan hükümetin kararına ertesi gün Malatya da dahil edilmiş ve Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Mazhar Bey'in eksik imzasıyla da olsa kararname 25 Şubat Çarşamba günü TBMM'de onaylanmıştır.⁹ Böylece 23 ve 24 Şubat 1925 tarihli kararnamelerle “*Elaziz, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari ve Malatya vilayetleriyle Erzurum vilayetinin Kiğı ve Hınıs kazalarında*” bir ay süreliğine örfi idare ilan edilmiş, bir ay sonra örfi idarenin bir ay daha devamına karar verilmiştir¹⁰. Bu süreçte konuya ilişkin bir diğer yasal düzenlemeye 25 Şubat günü kabul edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ilk maddesinin değiştirilmesi olmuş; böylece dinin ve dini değerlerin siyasi amaçlarla kullanılması amacıyla cemiyetler kurmak yasaklanmıştır. Maddenin devamında görüleceği üzere bu amacı taşıyan cemiyetleri kuranlar ve bunlara üye olanlar, devletin şeklini değiştirmek, devletin güvenliğini bozmak, halk arasına nifak sokmak için bireysel yahut toplumsal olarak sözle, yazıyla veya eylemle, nutuk ya da yayın yoluyla faaliyet gösterenler

⁶ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, “Tez Merkezi”, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (Erişim: 21.12.2024). DergiPark Akademik, “Sıkıyönetim” Arama Sonuçları, <https://dergipark.org.tr/tr/search?q=s%C4%B1k%C4%B1y%C3%B6netim§ion=articles> (Erişim: 21.12.2024).

⁷ Dönem içerisinde birbiri yerine kullanılan bu iki isimlendirme, çalışmada uygulandığı süreçteki kullanım haliyle verilmiştir.

⁸ *Resmi Ceride*, (24 Mayıs 1924) 23. Çalışmanın kapsamını genişletmemek adına değinilmemekle beraber Türkiye'de örfi uygulamanın Kanun-ı Esasi'nin 36'ncı maddesiyle 1876'da başladığını belirtmek gerekir. Bkz. Muhtar Çağlayan, “Örfi İdarenin Hukuki Mahiyeti ve Örfi İdare Mahkemeleri”, *İdare Dergisi* 260, (Eylül-Ekim 1959): 1.

⁹ Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*. (İstanbul: Afa Yayıncılık, 1989): 29-31.

¹⁰ BCA, 30.18.1.1/13.15.10 (22.03.1925); *Resmi Ceride*, (24 Mart 1925) 5.

vatan haini kabul edilmiştir.¹¹ Bir hafta sonrasında da yeni bir yasa kabul olunmuş ve Şeyh Sait İsyanı nedeniyle 4 Mart 1925'te yürürlüğe giren ve iki seneliğine çıkarılan *Takrir-i Sükun Kanunu* ile irticaya ve isyana sebep olan, ülkenin toplumsal düzenini, huzurunu, sükununu, güvenlik ve asayişini bozan oluşumların, tahriklerin, teşviklerin, girişimlerin, yayınların yasaklanması yetkisi Cumhurbaşkanının onayıyla, hükümete verilmiştir¹².

1 Nisan günü yayımlanan kanunla da savaşta ve isyanda hareket sahasında veya örfi idare bölgelerinde kurulan divanı harplerin verdiği idam kararlarının ordu, kolordu, müstakil fırka ve müstahkem mevki kumandanları tarafından onaylandıktan sonra derhal infazına karar verilmiştir.¹³ İsyân kapsamında örfi idare, 20 Nisan 1925'te kasım ayına kadar uzatılırken 21 Kasım 1925 günü isyan alanında ve çevresindeki illerde bir sene daha devamı uygun görülmüştür¹⁴. 25 Kasım'da ise Şapka İnkılabı nedeniyle "gavur memur istemeyiz" diyerek irticai kışkırtmalara neden olanların soruşturmalarını hızlandırmak için Erzurum'un örfi idareye geçmemiş yerlerinde de bir aylığına örfi idare ilan edilmiştir¹⁵. Örfi idareye yönelik 21 Kasım tarihli karar ise sona ermesine müteakiben gereken düzenlemeler tamamlanmadığı gerekçesiyle, 22 Kasım 1926'da bir yıl daha uzatılmıştır.¹⁶ Takrir-i Sükun Kanunu, her ne kadar iki seneliğine çıkartılmışsa da süresinin dolmasına iki gün kala TBMM'de oylanarak 4 Mart 1927 itibarıyla iki yıl daha uygulamada bırakılmıştır¹⁷. Kısa süre sonra, 25 Haziran 1927'de, örfi idarenin sona ermesiyle bölgede yeniden asayiş sıkıntısı yaşanmaması adına Umumi Müfettişliklerin kurulması uygun görülmüştür¹⁸ ki bu gelişme, örfi idarenin bir kez daha uzatılmayacağına da ispatıdır. Nitekim Takrir-i Sükun 4 Mart 1929'a kadar yürürlükte kalsa da, bu son dönemde kendisine başvurulmadığı görülmektedir. Türkiye'nin doğusunda yaşanan isyanın tesiriyle yürürlüğe giren ve defaten uzatılarak uygulanan sıkıyönetim, kaldırılmasından kısa süre sonra bu kez ülkenin batısında gerçekleşen bir isyan dolayısıyla tekrar gündeme gelmiştir.

Cumhuriyet aleyhinde geniş kapsamlı bir hareket olarak kabul gören Menemen Hadisesi doğrultusunda, 1 Ocak 1931 itibarıyla Manisa ve Balıkesir'in merkez ilçeleriyle Menemen'de bir ay örfi idare uygulamasına geçilmiştir. Örfi İdare Amirliğine II. Kolordu Müfettişi olan I. Ferik Fahrettin (Altay) Paşa getirilirken Menemen Hadisesi yargılamaları için kurulan Divan-ı Harbin başkanlığına I. Kolordu Kumandan Vekili Mirliva Mustafa (Muğlalı) Paşa görevlendirilmiştir¹⁹. Uygulama, Divan-ı Harbin çalışmalarını bitirememesi ve Örfi İdare uygulamasının dışındaki yerlerden çağrılan sanıkların²⁰ yargılamalarının tamamlanması

¹¹ Resmi Ceride, (26 Şubat 1925) 2.

¹² Resmi Ceride, (4 Mart 1925) 11.

¹³ Resmi Ceride, (1 Nisan 1925) 7.

¹⁴ Resmi Ceride, (26 Kasım 1925) 2.

¹⁵ TBMM ZC, (25 Kasım 1925) 218-220; Resmi Ceride, (28 Kasım 1925) 3; Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, 38-39.

¹⁶ Resmi Ceride, (27 Kasım 1926) 1.

¹⁷ TBMM ZC, (2 Mart 1927) 9; Resmi Ceride, (3 Mart 1927) 1; BCA, 30-18-1-1/23-10-18 (01.03.1927).

¹⁸ Duygu Yılmaz, "1932 Yılı İstihbarat Raporu Çerçevesinde I. Umumi Müfettişlik ve Umum Jandarma Komutanlığının Güvenlik ve Asayişe Yönelik Çalışmaları", *Güvenlik Bilimleri Dergisi, Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı*, (2021): 39.

¹⁹ "İdare-i Örfiye ve Divanı Harp Hakkındaki Kararnameler", *Cumhuriyet*, (1 Ocak 1931): 1; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*. (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989): 137.

²⁰ Bu süreçte örfi idare bölgesinin dışında da konuya ilişkin operasyonlar gerçekleştirilmiş ve bu doğrultuda tutuklananlar arasında Hopa imamı, Karaman müftüsü, Orhangazi'de bir şeyh de olup Adana'da da çok sayıda tutuklanan olmuş ve fakat buradakiler beraat etmişlerdir. Bkz. Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde*

amacıyla 2 Şubat'ta alınan karar gereğince bir ay daha uzatılmıştır²¹. Öte yandan 28 Şubat'ta son bulması gereken örfi idarenin, 26 Şubat günü alınan karar gereğince Manisa ile Balıkesir'in merkez ilçelerinde bitirilmesi, Menemen'de ise 8 Mart 1931'e kadar devam etmesi uygun görülmüştür.²² Ulusal basına yansıdığı üzere Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde örfi idare 2 Mart günü sona ermiştir.²³ Örfi idarenin 28 Şubat'ta sona ermeyip 2 Mart'a ertelenmesi, bugünün cumartesiye denk gelmesi ve 1 Mart'ın da pazar olması nedenlerine bağlanabilir. Menemen'de ise 7 Mart'ı 8 Mart'a bağlayan gece saat 24.00'te örfi idareye son verilmiştir.²⁴

Türkiye'deki bir sonraki örfi idare sürecine geçinceye değin, yani 1940 yılına kadar konuya ilişkin bir düzenleme ise Tunceli için getirilmiş ve 25 Aralık 1935'te kabul gören "*Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun*" ile bu şehre korkomutan (korgeneral) rütbesindeki birinin vali ve komutan atanmasına ve uygulamanın 2 Ocak 1936-1 Ocak 1940 tarihleri arasında devam etmesine karar verilmiştir.²⁵ Ancak uygulama önce 1942'ye, sonra 1944'e kadar uzatılmış, daha sonra birer yıllık sürelerle bu uzatma kararı devam ettirilmiştir. Nihayetinde uygulamanın bitişi 31 Aralık 1946'da gerçekleşmiş, 2 Ocak 1947'de alınan Bakanlar Kurulu kararıyla Edip Yavuz'un Tunceli'ye vali olarak atanması ile şehrin yönetimi tekrar sivilleşebilmiştir.²⁶ Dönemin başında ilk olarak Bingöl, Tunceli ve Elazığ'ı içerecek şekilde IV. Umum Müfettişliği kurulmuş ve valilikle komutanlığı üstlenenler müfettişliği de uhdesinde bulundurmışlardır.²⁷ Bu bağlamda 1936-1947 yılları arasında üç korgeneral, Tunceli Valiliği ve Komutanlığı yapmıştır. Görevi ilk üstlenen Korg. Hüseyin Abdullah Alpdoğan, vazifesini 10 Ocak 1936'dan rahatsızlandığı için talep ettiği emekliliğinin kabulüne kadar, yani 14 Haziran 1943'e değin sürdürmüştür.²⁸ Alpdoğan'dan sonra bir süre açıkta olan Tunceli Valiliği ve Komutanlığına 23 Ekim 1943'te Korg. Muzaffer Ergüder getirilmiştir. Ergüder'in görevi, Yüksek Savunma Meclisi Bürosu Genel Katipliğine tayin edildiği için 11 Şubat 1946'da sona ermiştir.²⁹ Ardından 13 Şubat 1946'da Korg. Ekrem Baydar Tunceli Valisi ve Komutanı olmuş, Baydar'ın ardından valiliğe İçişleri Bakanlığı Mahallî İdareler Genel Müdür Muavini Edip Yavuz'un gelmesi ile Tunceli'de askeri idare sona ermiştir.³⁰ Bu süreçte IV. Umum Müfettişliği ise 31 Aralık 1946 itibarıyla geçerli olmak üzere 20 Ocak 1947'de alınan kararla Baydar'a verilmiştir.³¹ Ayrıca belediye başkanlığının da valilik uhdesinde kaldığı Tunceli'de bu durum 2 Ağustos 1948'de İhsan Oğuz'un belediye başkanlığına gelmesine kadar sürmüştür.³²

Tunceli'de bu gelişmeler yaşanırken konuya ilişkin önemli bir yasal düzenlemeyle, *Örfi İdare Kanunu* ile karşılaşılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın tesirini olabildiğince az hissetmek

Sıkıyönetim Uygulamaları), 46-48.

²¹ BCA, 30-18-1-2/17-4-8 (26.01.1931); BCA, 30-18-1-2/18-13-2 (25.02.1931); *Resmi Gazete*, (1 Ocak 1931) 145; *Resmi Gazete*, (3 Şubat 1931) 227.

²² TBMM ZC, (26 Şubat 1931) 59; *Resmi Gazete*, (28 Şubat 1931) 270; "*Örfi İdare*", *Vakit*, (27 Şubat 1931): 2; "*Örfi İdare*", *Yarın*, (28 Şubat 1931): 1.

²³ "*Örfi İdare Kalktı*", *Vakit*, (2 Mart 1931): 4. "*Örfi İdare Kalkıyor*", *Yarın*, (3 Mart 1931): 1.

²⁴ "*Örfi İdare Kalktı*", *Milliyet*, (8 Mart 1931): 1.

²⁵ *Resmi Gazete*, (2 Ocak 1936) 5892-5893.

²⁶ *Resmi Gazete*, (14 Temmuz 1939) 12273; *Resmi Gazete*, (26 Aralık 1942) 4185; *Resmi Gazete*, (23 Aralık 1944) 8078; *Resmi Gazete*, (28 Aralık 1945) 9785; BCA 30.18.1.2/112-83-17 (02.01.1947)

²⁷ *Resmi Gazete*, (16 Ocak 1936) 5941.

²⁸ BCA 30.18.1.2/61.2.12 (10.01.1936); BCA 30.11.1.0/161.12.11 (14.06.1943); *Resmi Gazete*, (16 Ocak 1936) 5942.

²⁹ BCA 30.18.1.2/103.78.17 (23.10.1943); BCA, 30.11.1.0/180.4.15 (11.02.1946)

³⁰ BCA 30.18.1.2/110.12.20 (13.02.1946); BCA 30.18.1.2/112-83-17 (02.01.1947); *Resmi Gazete*, (11 Ocak 1947) 11761; "*Tunceli Valisi Değiştirildi*", *Tanin*, (20 Şubat 1946): 2.

³¹ BCA 30.18.1.2/112.88.17 (20.01.1947); *Resmi Gazete*, (5 Şubat 1947) 11854.

³² BCA, 30.11.1.0/190.7.1 (06.03.1947); BCA, 30.11.1.0/199.20.13 (02.08.1948).

isteyen Türkiye, yurttan karşılaşılabilecek hadiselerle karşı önlem mahiyetinde 22 Mayıs 1940'ta ilgili kanunu kabul ederek üç gün sonra yürürlüğe koymuştur. Buna göre 1924 Anayasası'nın 86'ncı maddesine uygun olarak genel yahut bölgesel verilebilecek örfi idare kararının Dahiliye Vekaleti tarafından ilan edilmesine; barışta Genelkurmay Başkanlığının, savaşta Başkomutanlığın, en az Kolordu Komutanlığı yapmış bir komutan arasından seçeceği Örfi İdare Komutanı tarafından uygulanmasına karar verilmiştir. Milli Müdafaa Vekaleti tarafından ataması yapılan Örfi İdare Komutanının emrine, yeteri kadar subayla askeri hakim ve memurun verilmesi uygun görülmüştür³³. Yaklaşık altı ay sonra bu kanun kapsamındaki ilk uygulamayla karşılaşılmış ve Türkiye, 20 Kasım 1940'ta İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'nde bir aylığına örfi idareye geçmiş; illerin idaresi Jandarma Umum Komutanlığı sorumluluğu altında olmak üzere, Jandarma Genel Komutanı Korg. Ali Rıza Artunkal komutasında Örfi İdare Komutanlığına verilmiştir³⁴. Türkiye'yi bu kararı almasında 1940'ın Eylül ayında Almanya, İtalya ve Japonya'nın resmen birleşmesi ve bu birlikteliğe Kasım ayında Macaristan, Romanya ve Slovakya'nın dahil olması³⁵ nedeniyle duyduğu tedirginlikler etkilemiş olabilir. Neticede savaşın Avrupa'nın doğusuna doğru ilerlemesi ve Almanların Türkiye'yi ikna etme çabaları, İtalya'nın yayılmacı tavrı, Rusların kemikleşmiş sıcak deniz hayalleri gibi gerçeklerin, özellikle kuzey batı kesiminde oluşabilecek tehditlere karşı Ankara'yı hazırlıklı olmaya itmesi olağan bir durumdur. Ayrıca böylesi tedirginliklerin savaşın sonuna kadar sürdüğü bilinmektedir. Bu nedenle 20 Kasım 1940'ta başlayan örfi idare uygulamaları, İkinci Dünya Harbi'ne ilişik gerekçelerle ve aynı altı ille sınırlı kalmak üzere savaş boyunca on bir defa uzatılmıştır. Aşağıdaki tabloda bu uzatmalarla ilgili bilgiler görülmektedir.

Tablo 1. İkinci Dünya Harbi Yıllarındaki Örfi İdare Uygulamaları

Örfi İdare İlan Tarihi	Örfi İdare Yürürlük Tarihi	Örfi İdare Süresi
20 Kasım 1940	23 Kasım 1940	1 Ay ³⁶
20 Aralık 1940	23 Aralık 1940	3 Ay ³⁷
19 Mart 1941	21 Mart 1941	3 Ay ³⁸
20 Haziran 1941	23 Haziran 1941	6 Ay ³⁹

³³ TBMM ZC, (22 Mayıs 1940) 188; Resmi Gazete, (25 Mayıs 1940) 13857-13858. Bu dönemde ilgili kanunun 4'ncü ve 5'nci maddelerinde 11 Ağustos 1941 tarihinde, 7'nci maddesinde 6 Mayıs 1942'de değişikliğe gidilmiştir. Bkz. Resmi Gazete, (15 Ağustos 1941), 1554; Resmi Gazete, (11 Mayıs 1942), 2829.

³⁴ BCA, 30-11-1-0/143-36-4 (27.10.1940); BCA, 30-18-1-2/93-107-5 (20.11.1940); BCA, 30-18-1-2/143-37-15 (23.11.1940); BCA, 30-18-1-2/93-110-20 (30.11.1940); "Örfi İdare Komutanı İşe Başladı ve Bir Beyanname Neşretti", Tan, (26 Kasım 1940): 1-2.

³⁵ "Germany, Italy, Japan Join in Mighty 10 Year Pact to Aid Each Other Against United States", Wilmington Morning Star, (28 Eylül 1940): 1; "Hungary Joins Three-Power Axis", Wilmington Morning Star, (21 Kasım 1940): 1; "Rumanians Join Axis...Slovakia Will Sign", Wilmington Morning Star, 24 Kasım 1940, s. 1-5.

³⁶ Resmi Gazete, (23 Kasım 1940) 77; Resmi Gazete, (28 Kasım 1940) 100.

³⁷ Resmi Gazete (23 Aralık 1940) 217.

³⁸ Resmi Gazete (21 Mart 1941) 669.

³⁹ Resmi Gazete (23 Haziran 1941) 1222.

12 Aralık 1941	18 Aralık 1941	6 Ay ⁴⁰
12 Haziran 1942	18 Haziran 1942	6 Ay ⁴¹
2 Aralık 1942	8 Aralık 1942	6 Ay ⁴²
28 Mayıs 1943	3 Haziran 1943	6 Ay ⁴³
3 Aralık 1943	13 Aralık 1943	6 Ay ⁴⁴
26 Haziran 1944	29 Haziran 1944	6 Ay ⁴⁵
1 Aralık 1944	9 Aralık 1944	6 Ay ⁴⁶
4 Haziran 1945	9 Haziran 1945	6 Ay ⁴⁷

Örfi idareye geçilmesinden on gün sonra, Örfi İdare Komutanlığının asayiş ve güvenliğe dair polise tanınmış yetkileri kullanabilmesi amacıyla hükümetin onay vermesi gerekliliğinden hareketle, Polis Vazife Salahiyet Kanunu'nun 6, 13, 14, 18 ve 21'nci maddeleri ile 8'nci maddenin D ve 9'ncü maddenin F fıkralarında geçen vazifelerle yetkiler örfi idare süresi boyunca Örfi İdare Komutanlığına devredilmiştir.⁴⁸ Savaş esnasında sürdürülen örfi idarede, komuta kademesinde değişikliklerin olduğu da gözlenmiştir. Buna göre Korg. Ali Rıza Artunkal, isteği üzerine 16 Ekim 1941'de emekli olmuş,⁴⁹ 8 Ağustos'ta vefat eden Dr. Sami Uzel yerine 19 Ekim günü açık olan Manisa Milletvekilliğine seçilmiştir.⁵⁰ 25 Ekim günlü veda mektubu ile örfi idare komutanlığından ayrıldığını açıklayan Artunkal, 13 Kasım'da ise Milli Müdafaa Vekili olmuştur. Dönem basınında bu görevlendirmenin Refah Faciası'nın nedenlerinin incelenmesiyle bağlantılı olduğuna dair haberleri görebilmek mümkündür.⁵¹ Buradan hareketle Artunkal'ın sadece bakanlığa gelmesi değil, milletvekili olması da bu temele dayandırılabilir.

Artunkal'ın ayrılmasından sonra boşta kalan Örfi İdare Komutanlığına 25 Kasım 1941'de Korg. Sabit Noyan getirilmiştir. Jandarma Genel Komutanı ise IV. Kolordu Komutanı Korg. Rüştü Akın olmuştur.⁵² Org. Noyan'ın vazifesi, savaşın sona ermesine müteakip 29 Ağustos

⁴⁰ Resmi Gazete (18 Aralık 1941) 2045.

⁴¹ Resmi Gazete (18 Haziran 1942) 3191.

⁴² Resmi Gazete (8 Aralık 1942) 4097.

⁴³ Resmi Gazete, (3 Haziran 1943) 5217.

⁴⁴ Resmi Gazete, (13 Aralık 1943) 6161.

⁴⁵ Resmi Gazete, (29 Haziran 1944) 7197.

⁴⁶ Resmi Gazete, (9 Aralık 1944) 7993.

⁴⁷ Resmi Gazete, (9 Haziran 1945) 8853.

⁴⁸ Resmi Gazete, (4 Aralık 1940) 126-127. Örfi İdare Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemlerde çıkartılması gereken bu kararname sadece İkinci Dünya Savaşı günlerinde uygulanan örfi idare sürecinde vardır. 1955, 1960, 1963 ve 1970 Sıkıyönetimlerinde ise ilgili kararnameler çıkartılmamıştır. Bu durum, bu dönemlerdeki Sıkıyönetim Komutanlarının verdiği asayiş ve güvenlikle ilgili kararların kusurlu olduğunu göstermektedir. Bkz. Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, 51-52.

⁴⁹ BCA, 30.11.1.0/149.29.7 (16.10.1941).

⁵⁰ BCA, 30-10-0-0/76-502-14 (04.11.1941); "Münhal Mebusluklara CHP Namzetleri İttifakla Seçildi", *Ulus*, (20 Ekim 1941): 1.

⁵¹ "Örfi İdare Komutanımız", *Cumhuriyet*, (26 Ekim 1941): 3; "General Ali Rıza Artunkal, Milli Müdafaa ve Amiral Fahri Engin Münakalat Vekaletine Getirildiler", *Vatan*, (13 Kasım 1941): 1-3.

1945'te III. Ordu Müfettişliği'ne atanmasına kadar devam etmiştir.⁵³ Sıkıyönetim ise savaşın ardından üç defa daha altışar aylık sürelerle uzatılmış ve 23 Aralık 1947'de bitirilmiştir.⁵⁴ Savaşın sonrasındaki sıkıyönetimin başına 27 Ağustos 1945'te alınan kararla II. Kolordu Komutanı Korg. Asım Tınaztepe getirilmiştir.⁵⁵ Tınaztepe, 1946 yılı şubat ayı başında Genelkurmay Harekat Dairesi Başkanlığına atanmakla beraber Sıkıyönetim Komutanlığını da uygulamanın sonuna kadar devam ettirmiştir.⁵⁶ Uygulamanın bu denli uzamasında SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tehditlerinin tesirinin olduğu söylenebilir. Nasıl ki savaş döneminde dışarıdan gelebilecek tehditler göz önünde bulunduruldu ise sonrasında da bu defa Sovyet Rusya üzerinden gelen benzeri gerekçelerin etkisi vardır. Türkiye'nin dış tehditlerden ne kadar çekindiğini göstermek adına şunu da belirtmek gerekir ki başından itibaren harbin içinde olan SSCB dahi 1941 Haziran ayına kadar sıkıyönetime geçmezken⁵⁷ savaşmayan Türkiye, 1940 kasım ayında örfi idareye başvurmuştur. Elbette bunun öncesinde Sovyetler Leningrad'da örfi idareye başvurmuştur⁵⁸ ve Türkiye'den daha önce bu tedbire kısmi olarak geçen başka ülkelerin olduğu da muhakkaktır. Bu doğrultuda bir fikir vereceği düşüncesiyle aşağıdaki tablo hazırlanmıştır.

Tablo 2. İkinci Dünya Harbi Yıllarında Türkiye'den Önce Örfi İdareye Geçen Bazı Ülkeler

Örfi İdare İlan Eden Ülke	Örfi İdare İlan Tarihi
Fransa	1 Eylül 1939 ⁵⁹
Cezayir	1 Eylül 1939 ⁶⁰
Mısır	2 Eylül 1939 ⁶¹
Polonya	2 Eylül 1939 ⁶²
Litvanya	27 Ekim 1939 ⁶³
Hollanda	1 Kasım 1939 ⁶⁴

⁵² BCA, 30-11-1-0/150-32-16 (25.11.1941); Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C II, (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2010): 438; "General Noyan Örfi İdare Komutanlığına Tayin Edildi", *Cumhuriyet*, (3 Aralık 1941): 1. "Örfi İdare", *Tasvir-i Efkar*, (3 Aralık 1941): 1; "Örfi İdare Komutanlığına Korgeneral Sabit Noyan Tayin Edildi", *Tasvir-i Efkar*, (3 Aralık 1941): 1.

⁵³ BCA, 30-18-1-1/109-54-1 (29.08.1945).

⁵⁴ *Resmi Gazete*, (16 Mayıs 1946) 10573; *Resmi Gazete* (7 Aralık 1946) 11488; *Resmi Gazete*, (2 Haziran 1947) 12389; "Sıkıyönetim Dün Gece Sona Erdi", *Ulus*, (23 Aralık 1947): 1.

⁵⁵ BCA, 30-11-1-0/177-24-1 (27.08.1945); "Sıkıyönetim Komutanlığı", *Cumhuriyet*, (2 Eylül 1945): 1.

⁵⁶ "Ordu Yüksek Komuta Heyetinde Yeni Tayin ve Nakiller", *Cumhuriyet*, (5 Şubat 1946): 1; "Sıkıyönetime Dair Son Karar İyi Karşılandı", *Ulus*, (12 Aralık 1947): 1-3.

⁵⁷ Kolehitchii, V. V., "Voennoe polozhenie", *Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya* [B. V. Колечицкий (B. V. Kolehitchsky), "Военное положение" (Sıkıyönetim), *Большой Советской Энциклопедии* (Büyük Sovyet Ansiklopedisi),] <http://bse.sci-lib.com/article005962.html> (Erişim 27.12.2024)

⁵⁸ "Leningrad'da Örfi İdare", *Son Telgraf*, (15 Kasım 1939): 1.

⁵⁹ Pierre de Montanglaust, "la Guerre", *le Monde Illustré* (9 Eylül 1939): 4-5; "Fransa'da Umumi Seferberlik", *Ulus*, (2 Eylül 1939): 3.

⁶⁰ "Fransa'da Seferberlik", *Tan*, (2 Eylül 1939): 10.

⁶¹ "Mısır'da Örfi İdare İlan Edildi", *Vakit*, (3 Eylül 1939): 1; "Mısır'da Örfi İdare", *Ulus*, (3 Eylül 1939): 3.

⁶² "Örfi İdare İlan Edildi", *Cumhuriyet*, (3 Eylül 1939): 3.

⁶³ "Wilno'da Örfi İdare", *Akşam*, (29 Ekim 1939): 4.

⁶⁴ "Hollanda'nın Hudut Mıntıkalarında Örfi İdare İlan Edildi", *Haber*, (2 Kasım 1939): 1. Hollanda'nın geri kalan kısmında 15 Nisan 1940'ta sıkıyönetime geçilmiştir. Bkz. "Hollanda'da Örfi İdare", *Cumhuriyet* (16 Nisan 1940): 5.

Çekoslovakya	18 Kasım 1939 ⁶⁵
Finlandiya	18 Mart 1940 ⁶⁶
Malta	11 Haziran 1940 ⁶⁷
Macaristan	1 Temmuz 1940 ⁶⁸

Türkiye’den daha önce sıkıyönetime geçen bu ülkelerin sınırları dahilinde savaşın yaşanması elbette uygulamayı kaçınılmaz kılmıştır. Türkiye’nin sıkıyönetime geçişi ise yukarıda değinildiği üzere olası dış tehditlerle alakalıdır ki uygulamayı bu bağlamda savaşın sonrasında da sürdürmüştür. Elbette sıkıyönetimi sürdüren ve hatta savaşın sonuna doğru, dahası savaştan sonra sıkıyönetime geçen ülkeler de vardır.⁶⁹ Fakat Türkiye’deki sürecin çok uzadığını da kabul etmek gerekmektedir. Öyle ki iç politikasında çok partili yaşama geçen Türkiye’nin demokrasiyle bağdaşmayan sıkıyönetimde devam etmesi, siyasi hareketliliğinin kısıtlandığını hisseden ana muhalefetin tepkisini doğurmuştur. Nitekim kuruluşundan altı ay sonra ve ilk çok partili genel seçimlerin hemen ardından, gerektiren şartların olmamasına karşın sıkıyönetimin halen tercih edilmesiyle bu idare şeklinin normalleştirilmeye çalışıldığı Demokrat Parti (DP) tarafından dile getirilmiştir⁷⁰. 1946 yazındaki bu sesleniş ve sonrasındaki itirazlara rağmen önceki satırlarda geçtiği üzere sıkıyönetimin sona ermesi ancak 23 Aralık 1947’de mümkün olabilmıştır. Sıkıyönetimli günlerin Türkiye’de yeniden gündeme gelişi ise sekiz yıl sonra, bu defa artık iktidarda olan DP tarafından ve yine dış tehditler bağlamında olmuştur.

Kıbrıs’ın geleceğinin Londra’da müzakere edildiği günlerde, gerek Selanik’te Atatürk’ün doğduğu eve ve Türk Konsoloslugu binasına yönelik saldırıyı gerekse Kıbrıs’la ilgili Yunanların tavrını kınamak adına İstanbul’da düzenlenen gösterinin eyleme dönüşmesi, toplumu tahrik etmesi ve ülke çıkarlarına aykırılık taşıması nedenleriyle 1924 Anayasası’nın 86’ncı maddesi kapsamında İstanbul, Ankara ve İzmir’de örfi idare ilan edilmiştir⁷¹. Örfi idarenin 7 Eylül itibarıyla uygulanmaya başlandığı bilinmekle beraber, 27 Mayıs’ın ardından açılan 6-7 Eylül Olayları Davası’nın ilk oturumunda Mahkeme Başkanı Salim Başol, uygulamaya geçilmesi kararına dair “*Geceleyin alınıyor, sabahleyin saat 8’de kaldırılıyor, aynı gün saat 15’te yani 8 saat sonra tekrar ilan ediliyor*” diyerek örfi idare için kararsız kalındığına⁷² dikkat çekmiştir. Buna binaen dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ikinci kez ilanla ilgili olarak

⁶⁵ “Örfi İdare ve Yeni İdamlar”, *Cumhuriyet*, (19 Kasım 1939): 6.

⁶⁶ Finlandiya’da 14 Ekim 1939’da Cumhurbaşkanı Kyösti Kallio tarafından sadece zabıta işleri için örfi idare uygulaması başlatılmışsa da bu bilfiil örfi idare anlamına geçilmesi anlamına gelmemiştir. Bkz. “Finlandiya Müzakere Etmeye Karar Verdi”, *Haber*, (14 Ekim 1939): 1-3. Finlandiya’daki örfi idare, bu toprakları işgal eden Sovyetler tarafından başlatılmıştır. Bkz. “Ruslar Örfi İdare İlan Ettiler”, *Cumhuriyet*, (19 Mart 1940): 3.

⁶⁷ Michael Galea, *Malta Diary of a War 1940-1945*, (Malta: BDL Publishing, 2016): 7; Selma Göktürk Çetinkaya, “İkinci Dünya Savaşı’nda Malta’da Müttefik-Mihver Mücadeleleri ve Halk Üzerindeki Etkileri”, *Vakanüvis* 4, no. 1 (Bahar 2019): 170.

⁶⁸ Örfi İdare İlan Edildi”, *Cumhuriyet*, (2 Temmuz 1940): 1.

⁶⁹ Yunanistan 14 Şubat 1945’te sıkıyönetimi kaldırmış, İran 8 Eylül 1946’da sıkıyönetim ilan etmiştir. “Yunanistan’da Sıkıyönetim Kaldırıldı”, *Cumhuriyet* (15 Şubat 1945): 1-3; “İran’da Örfi İdare İlan Edildi”, *Cumhuriyet* (9 Eylül 1946): 1; “İran’da Hadiseler”, *Vakit* (9 Eylül 1946): 5.

⁷⁰ “Demokrat Parti’nin Müracaatı”, *Cumhuriyet*, (29 Temmuz 1946): 1-3.

⁷¹ BCA, 30-18-1-2/140-82-2 (07.09.1955); BCA, 30.18.1.2/141.92.14 (08.09.1955); *Resmî Gazete*, (12 Eylül 1955) 12677; “İstanbul ve İzmir’de Örfi İdare”, *Zafer*, (7 Eylül 1955): 1; “İstanbul ve İzmir’de Örfi İdare”, *Ulus*, (7 Eylül 1955): 1.

⁷² Bu kararsızlık 10 Eylül 1955 tarihli Akis’te de vurgulanmıştır. Bkz. “Asayiş”, *Akis* (10 Eylül 1955): 8.

kendisinin başkanlığında yapılan toplantıdan sonra örfi idarenin ilan edilmesinin kararlaştırıldığını söylemiştir⁷³. Bülent Tanör sıkıyönetim kararının hükümet tarafından değil Bayar ve Menderes tarafından İstanbul'a dönüşte trende alındığını ve beş gün sonrasında Resmi Gazetede yayımlandığını belirtirken ki 12 Eylül 1955 tarihli gazetede yayımlanmıştır⁷⁴; bunu Bayar'ın 1924 Anayasası'nın 86'ncı maddesi gereğince 7 Eylül tarihli tezkeresi üzerine 12 Eylül'de toplanan ve örfi idare kararını onaylayan TBMM oturumuna bağlamak yerinde olacaktır.⁷⁵

Kısaca tatilde olan Meclis çağrılmış ve onayı alındıktan sonra karar Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Oldukça tartışılan 1955 Örfi İdaresi ile ilgili olarak Ahmet Emin Yalman ise Mükerrer Sarol'un İzmit Valisi aracılığıyla Bayar ve Menderes'ten İstanbul'a dönmelerini istediğini ve Menderes'in Sarol'a "arkadaşlarını topla, derhal sıkıyönetimi ilan edin" emrini verdiğini anlatmaktadır.⁷⁶ Sarol'un hatıralarında bu hususa dair anlatılar oldukça geniş tutulmuştur. Burada belirtilmesi gereken Tanör'ün yazdığı hükümetin toplanmadığına ilişkin bilginin doğru olmadığıdır. Nitekim Sarol, Menderes'in İstanbul'dan arayıp kendisinden kısa süre içinde bakanları Başbakanlıkta toplamasını, başbakan olarak sıkıyönetim ilan edilmesini teklif ettiğini bakanlara iletmesini istediğini söylemektedir. Bunun üzerine bir saat içinde bakanlar Başbakanlığa gelmişlerse de Menderes'in ikinci telefonuyla plan değişmiş, ertesi gün sabah saatlerinde İstanbul'a gidilmiş ve hükümet Bayar'ın başkanlığında toplanmıştır. Londra'dan henüz dönmemiş olan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Milli Müdafaa Bakanı Etem Menderes'in olmadığı⁷⁷ bu Bakanlar Kuruluna Genelkurmay Başkan Vekili⁷⁸ de katılmıştır. Genelkurmay, örfi idarenin başına Korg. Vedat Garan'ın getirilmesini istemişse de bu makama Org. Nureddin Aknoz uygun bulunmuş, Garan ise Korg. Fazıl Bilge ve Tuğg. Nedim Erensoy'la beraber görevlerinden alınmışlardır.⁷⁹ Neticede Ankara ve İzmir'de yaklaşık üç ay süren uygulama boyunca Ankara Bölge Komutanlığına Tuğg. İhsan Bingöl⁸⁰,

⁷³ *Yassıada Zabıtları-II, 6-7 Eylül Olayları Davası*, haz. Emine Gürsoy Naskali, (İstanbul: Kitabevi, 2007): 10. Buna dair açıklama, o süreçte Başbakanlıktan şu şekilde bildirilmiştir: "6 Eylül'de İzmir'de ve bilhassa İstanbul'da geç saatlere kadar devam eden nümayişler sebebiyle buralarda fevkalade halin mevcudiyeti ilan edilmişse de 7 Eylül 1955 tarihinde neşredilen hükümet beyannamesinde bu vaziyetin değiştiği bildirilmişti. Bu beyannamenin neşrinden sonraki hadiselerin amme huzur ve asayişini yeniden ihlal edecek bir istidat göstermesi muvacehesinde vaziyeti etraflıyla tetkik eden Vekiller Heyeti memleketin yüksek menfaatlerini korumak için İstanbul, İzmir ve Ankara'da örfi idare ilanına müttefikan karar vermiştir." Bkz. "Başvekaletın Tebliği", *Cumhuriyet* (8 Eylül 1955): 1.

⁷⁴ Bülent Tanör, "Sıkıyönetim", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983): 947; *Resmî Gazete*, (12 Eylül 1955): 12677.

⁷⁵ TBMM ZC, (12 Eylül 1955): 668, 694.

⁷⁶ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 4 (İstanbul: Rey Yayınları, 1971): 326.

⁷⁷ Hadiselerin yaşandığı günlerde TBMM Başkanı Refik Koraltan ise Almanya'dadır. Bkz. "BMM Reisi Almanya'dan Döndü", *Vatan* (10 Eylül 1955): 1.

⁷⁸ Org. Nurettin Baransel'in rahatsızlığı nedeniyle Genelkurmay Başkanlığı'nda vekaleten I. Ordu Müfettişi Korg. İsmail Hakkı Tunaboğlu bulunmaktaydı. Bkz. BCA, 30.18.1.2/140.79.18 (25.08.1955). Meclis oturumu öncesinde toplanan DP Grubunda Fahri Belen buna dair bir eleştiride bulunmuş ve şunları söylemiştir: "İstanbul'da bir ayaklanma olmuş, polisi yetmemiş, askeri kıvıldamamış. Nasıl kıvıldasın? İstanbul'daki askeri birliklerin başında bulunan komutanların beşi de birliğine vekil olarak bakıyor. Ne hikmetse, bunların başına komutan olacak asil subay bulunamamıştır! Yüksek bilginize sunuyorum: Ordu komutanı vekildir, diğer iki komutan vekildir. Merkez komutanı da vekildir! Dahası var Genelkurmay Başkanı da vekildir. Bir de vekillerle yönetilen ordunun İstanbul olaylarına neye sahip çıkmadığını merak ediyoruz!" Bkz. Mükerrer Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, C 1, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014): 410.

⁷⁹ Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 395-406. "Üç Generale İştın El Çektirildi", *Vatan*, (10 Eylül 1955): 1.

⁸⁰ Tümğ. İhsan Bingöl, Milli Müdafaa Vekaleti Ankara Tetkik Kurulu'nda görev yaptığı esnada, 1959'da emekli olduğundan 6-7 Eylül Davası'nda adı geçmemiştir. Bkz. BCA, 30-11-1-0/278-27-13 (07.09.1959). Herhangi bir hadise yaşanmamasına rağmen başkenti kontrol altında tutmak için Ankara'da da örfi idareye geçilmiştir. Bkz. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 1950-1970 Dönemi Sıkıyönetimleri*. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015): 6.

İzmir Bölge Komutanlığına ise Korg. Cemal Gürsel⁸¹ getirilmiştir. Dokuz ay örfi idarede kalan İstanbul'un komutanı ise Org. Nureddin Aknoz olmuştur⁸². 6-7 Eylül Hadiseleri sebebiyle 7 Eylül itibariyle uygulanmaya başlanan örfi idare, Ankara ve İzmir'de 20 Aralık 1955'te kaldırılmasına karşın İstanbul'da 12 Eylül 1955'te altı ay daha uzatılmıştır. Ancak 29 Şubat 1956'da İstanbul'da örfi idarenin bir kez daha ve üç aylığına uzatılması uygun görülmüş, sona ermesi ise 7 Haziran 1956'da mümkün olabilmıştır⁸³.

Demokrat Parti (DP) döneminde sıkıyönetimin yeniden ve son defa gündeme gelmesi ise dört sene sonrasındadır. Tahkikat Komisyonuna verilen yetkilerin genişliğine tepki gösteren öğrencilerin⁸⁴ eylemleri sebebiyle 28 Nisan 1960 günü İstanbul ve Ankara'da örfi idareye geçilmiştir⁸⁵. Örfi idarenin ne kadar süreceğine ilişkin karar 29 Nisan tarihli oturumda uzun tartışmalardan sonra verilmiş ve üç ay devam etmesi uygun görülmüştür.⁸⁶ Örfi İdare Kumandanlıklarına ise İstanbul'da Org. Fahri Özdilek, Ankara'da Org. Namık Argüç getirilmiştir⁸⁷. DP'nin bu uygulaması, iktidarına son verildiği 27 Mayıs 1960 sonrasında da devam ettirilmiş; öğrenci olaylarıyla başlayan sıkıyönetim, Milli Birlik Komitesi (MBK) Genel Sekreteri Kur. Bnb. Orhan Erkanlı'nın gündeme getirmesiyle "örfi idarenin verdiği yetkilerden faydalanmak" amacıyla MBK tarafından 1 Mart 1961'e kadar uzatılmıştır⁸⁸. Bu süreçte Ankara ve İstanbul Garnizon Komutanları bu illerin Örfi İdare Komutanı olarak da görevlendirilmiş ve darbe öncesindeki tebliğlerin tümü geçersiz kılınmıştır. Esasen 3 Mayıs 1960 tarihli mektubunda dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel'in Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes'e tedbir olarak sıraladığı maddelerin üçüncüsünde "İstanbul, Ankara Valileri ve Emniyet Müdürleri süratle değiştirilmelidir" derken beşincisinde "Ankara Örfi İdare Kumandanı derhal değiştirilmelidir" ifadesini kullandığı görülmektedir. Değişiklik darbeden sonra, MBK'nın 10 numaralı tebliğiyle olmuş; Ankara Valiliğine Tuğg. İrfan Baştuğ, Emniyet Genel Müdürlüğüne Tuğg. Muammer Ülgen getirilmiştir. 27 Mayıs günü saat 11.35'te ise Tuğg. Refik Tulga MBK'nın emriyle İstanbul Askeri Valisi ve Belediye Başkanı olduğunu duyurmuştur⁸⁹. Ayrıca 28 Nisan Sıkıyönetimiyle geldiği görevinde 4 Haziran 1960'a kadar kalan İstanbul Örfi İdare Kumandanı ve I. Ordu Kumandanı Org. Özdilek bu tarihte Milli Savunma Bakanı

⁸¹ MBK Başkanı Org. Cemal Gürsel 27 Mayıs'la beraber Devlet ve Hükümet Başkanlığına, Başkomutanlığa ve Milli Müdafaa Vekilliğine geldiğinden 6-7 Eylül Olayları Davası'nda yargılanmamıştır. Bkz. "Milli Birlik Komitesinin Dün Verdiği Karar", *Cumhuriyet*, (29 Mayıs 1960): 1-5.

⁸² "İzmir'de Gece Sokağa Çıkma Yasağı Saat 24'e Kadar Uzatıldı", *Cumhuriyet*, (14 Eylül 1955): 1-3; "Örfi İdare Kumandanı Ankara'da", *Cumhuriyet*, (13 Aralık 1955): 3. Org. Nurettin Aknoz her ne kadar 1957'de emekliye ayrılmışsa da kendi ifadesiyle 11'nci Dönem DP Tekirdağ Milletvekili olduğu için Yassıada'da yargılanmış ve Anayasayı ihlal suçundan altı yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Bkz. *Yüksek Adalet Divanı Kararları İstanbul-Yassıada 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961*, ed. Seçkin Erdi, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007): 386. *Yassıada Zabıtları-II*, 111-112.

⁸³ *Resmi Gazete*, (20 Aralık 1955) 13205; *Resmi Gazete*, (2 Mart 1956) 13769; "İstanbul ve İzmir'de Örfi İdare", *Ulus*, (7 Eylül 1955): 1; "Örfi İdare Bitti", *Cumhuriyet*, (7 Haziran 1956): 1-5.

⁸⁴ Adnan Menderes'in 7 Mayıs 1960 tarihinde Vilayet İdare Heyetlerine gönderdiği 3671 sayılı telgrafta bu öğrencilerin kimler olduğunu şu şekilde yazmıştır: "28 Nisan'da İstanbul'da ve müteakiben Ankara'da vukua gelen ve şekli zahiride üniversiteliler ve hatta Türk gençliği tarafından tertip edilmiş gibi gösterilmek istenilen hadiseler, hakikatte bir taraftan gizli, bir taraftan da açık şekilde çalışan Halk Partisi Gençlik Kolları Teşkilatının bir hareket ve eseridir." Bkz. BCA, 10.9.0.0/118.371.1 (00.00.1960).

⁸⁵ *Resmi Gazete*, (29 Nisan 1960) 1249; BCA, 30-18-1-2/154-91-9 (28.04.1960). "İstanbul-Ankara'da Örfi İdare İlan Edildi", *Hürriyet*, (29 Nisan 1960): 1; "İstanbul ve Ankara'daki Hadiseler Üzerine Dün Bu 2 Şehirde Örfi İdare İlan Olundu", *Cumhuriyet*, (29 Nisan 1960): 1.

⁸⁶ TBMM ZC, (29 Nisan 1960): 341.

⁸⁷ "Örfi İdare Kumandanları İstanbul'da ve Ankara'da İkışer Tebliğ Neşrettiller", *Cumhuriyet*, (29 Nisan 1960): 1.

⁸⁸ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, C 1, Birleşim 14, (29 Eylül 1960): 5; *Resmi Gazete*, (4 Ekim 1960) 2270.

⁸⁹ *Ak Devrim*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Basımevi, 1960): 45-72.

olduğu için I. Ordu Kumandanlığına Korg. Muzaffer Alankuş getirilmiştir. Ankara Sıkıyönetim Komutanı Org. Argüç ise 27 Mayıs 1960'ta nezarete alınmış, 6 Ağustos'ta tevkif edilmiş; *İstanbul-Ankara Olayları Davası* kapsamında yargılanarak gönderildiği Kayseri Cezaevinden 1963'te tahliye edilmiştir. Ankara Örfi İdare Kumandanlığını darbenin ardından Korg. Cemal Madanoğlu üstlenmişse de 9 Haziran 1961 itibarıyla görevi Korg. Ali Keskiner devralmıştır⁹⁰. Özetle yönetsel anlamda örfi idare içindeki düzenlemelerde değişiklik yapılarak darbe öncesinde sunulan “*tedbirler*” uygulamaya geçirilmiştir. Darbe sonrasındaki sıkıyönetim günleri ise 20 Şubat, 22 Mayıs ve 16 Ağustos 1961 tarihlerinde İstanbul ve Ankara'da üçer ay mühletle tekrar uzatılmıştır⁹¹. 30 Kasım 1961 Perşembe günü saat 24.00'te kaldırılan bu 19 ay 3 günlük örfi idare sürecinde yeni Anayasa da kabul edilmiştir.⁹²

2.1961 Anayasası Kapsamında Sıkıyönetim Uygulamaları

1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu 27 Mayıs sürecinde, darbe öncesinden başlayan uygulamalar devam ederken hazırlanıp yürürlüğe giren 1961 Anayasası'nın 123'üncü ve 124'üncü maddeleriyle olağanüstü hâl ve sıkıyönetimle alakalı da düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre 123'üncü maddeyle olağanüstü hallerde halkın uyması için getirilebilecek “*para, mal ve çalışma*” kapsamındaki yükümlülüklerle dair her türlü faaliyetin kanunlar çerçevesinde olacağı belirtilmiştir. 1961 Anayasası'nın sıkıyönetime yönelik 124'üncü maddesi ise şu şekilde hazırlanmıştır⁹³:

“Savaş hali, savaş gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması sebebiyle, Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onamasına sunar. Meclis, gerekli gördüğü zaman, sıkıyönetim süresini kısaltabileceği gibi, tamamıyla da kaldırabilir. Meclisler toplanık değilse, hemen toplantıya çağırılır. Sıkıyönetimin her defasında iki ayı aşmamak üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararına bağlıdır. Bu kararlar, Meclislerin birleşik toplantısında alınır. Sıkıyönetim veya genel olarak savaş halinde, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı kanunla gösterilir.”

1924 Anayasası sürecinde, 28 Nisan 1960'ta başlayan ve 1961 Anayasası'nın ilk yılında da devam edegelen darbe dönemi sıkıyönetimi, 30 Kasım 1961'e kadar sürmüştür⁹⁴. Ancak yeni Anayasanın yürürlüğe girmesinden iki sene sonra Alb. Talat Aydemir tarafından ikinci defa düzenlenen darbe girişimiyle 21 Mayıs 1963'ten itibaren yeniden bir aylığına örfi idareye geçen Ankara, İstanbul ve İzmir'de sırasıyla İkinci Ordu Komutanı Korg. Cemal Tural, Birinci Ordu Komutanı Korg. Refik Yılmaz ve Güney Deniz Saha Komutanı Tüma. Ferit Denizmen sıkıyönetim komutanlıklarına atanmışlardır⁹⁵. Bu illerde “*kökü dışarıda bazı muzır faaliyetlerin tespit edilmesi*” üzerine, sıkıyönetim 19 Haziran'da Millet Partisi milletvekillerinin

⁹⁰ “Ordumuzda Yeni ve Mühim Tayinler” *Cumhuriyet*, (5 Haziran 1960): 1-5. “Askeri Kademelerde ve Yüksek Askeri Görevlerde Önemli Değişiklikler”, *Cumhuriyet*, (9 Haziran 1961): 1-5; “Madanoğlu Dün Komiteden İstifa Etti”, *Cumhuriyet*, (10 Haziran 1961): 1; Yüksek Adalet Divanı Kararları, 934.

⁹¹ *Resmi Gazete*, (19 Ağustos 1961) 4917.

⁹² “Örfi İdarenin Ankara'daki Bilançosu”, *Cumhuriyet*, (2 Aralık 1961): 1.

⁹³ *Resmi Gazete*, (31 Mayıs 1961) 4210. *Resmi Gazete*, (20 Temmuz 1961) 4650.

⁹⁴ BCA, 30-1-0-0/16-86-9 (30.11.1961); “19 Aydır Devam Eden Örfi İdare Dün Gece Sona Erdi”, *Cumhuriyet*, (1 Aralık 1961): 1-5.

⁹⁵ BCA, 30-18-1-2/170-26-7 (21.05.1963); BCA, 30-11-1-0/298-15-9 (21.05.1963); “Ankara'daki İhtilal Dün Sabah Bastırıldı”, *Cumhuriyet*, (22 Mayıs 1963): 1-5.

muhafeetine karşın 21 Haziran itibariyle iki ay daha uzatılmıştır⁹⁶. 19 Ağustos 1963'te alınan kararlarla ikişer ay daha yürürlükte kalan örfi idarenin⁹⁷ kapsamı 18 Ekim 1963 günlü Meclis oturumunda alınan kararla daraltılmıştır. Buna göre İzmir'deki uygulama kaldırılmış, İstanbul ile Ankara'da sıkıyönetim devam etmiştir⁹⁸. 14 Kasım'da Ankara'nın sıkıyönetim komutanında değişikliğe gidilerek Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanı Tümğ. Faik Türün göreve getirilirken sıkıyönetimin bu illerde sona ermesi İzmir'den dokuz ay sonra olmuş; 425 gündür devam eden ve yedi kez uzatılan uygulama, 21 Temmuz 1964'te bitmiştir⁹⁹. Ancak altı sene sonra Türkiye yeniden sıkıyönetimle karşı karşıya kalmıştır. DİSK ile Türk-İş üyesi işçilerin direnişinin büyümesi, İzmit-İstanbul arasındaki karayolunun işçiler tarafından kapatılması, güvenlik güçleriyle yaşanan hadiselerde ölümlerin olması gibi nedenler göz önünde bulundurularak 16 Haziran 1970 itibariyle İstanbul'da, Kocaeli'nde ve Gebze'de bir aylığına sıkıyönetim uygulanmasına karar verilmiştir. İki ilin de Sıkıyönetim Komutanlığına Birinci Ordu Komutanı Org. Kemal Atalay görevlendirilmiş ve uygulama 16 Eylül günü sona erebilmiştir¹⁰⁰.

Anlatılanlar ışığında 1960'lı yıllardan 12 Mart Muhtırası'na kadar uygulanan sıkıyönetimlerin, ülkede yaşanan eylemler kapsamında olduğu görülmektedir. 12 Mart Muhtırası sonrası uygulamaları da aynı temele oturtabilmek mümkündür. Ancak döneme dair detaylı okumalar yapıldığında 1971 ve sonrasındaki sıkıyönetimleri, içeride yaşanan ideolojik çatışmalarla sınırlamanın doğru olmadığı söylenmelidir. Nitekim bu süreçte Soğuk Savaş'ın yurt içine yansımaları olan ideolojilere sahip kesimlerin eylemleri doğrultusunda alınan ve uygulanan sıkıyönetimler göze çarpmaktadır. Ayrıca Kıbrıs Barış Harekâtı ve Irak'ta yaşanan gelişmelerin tesiriyle gerek savaş tehdidi gerekse sınır güvenliği temelinde kararların daha hızlı alınabilmesi gayesiyle sıkıyönetim uygulamalarının uzatıldığı unutulmamalıdır. 12 Mart 1971 günü verilen muhtıranın ardından ilk sıkıyönetim uygulaması, bir buçuk ay sonra 26 Nisan günü başlamıştır. 1961 Anayasası'nın 124'ncü maddesine binaen alınan karar kapsamında İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde *"Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp aslında ideolojik maksatlarla devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması"*¹⁰¹ gerekçesiyle bir aylık sıkıyönetime geçilmiştir.

Tablo 3. 12 Mart Muhtırasının Ardından Sıkıyönetim Bölgeleri ve Komutanları

⁹⁶ TBMM TD, (19 Haziran 1963) 125; "TBMM Dün Sıkıyönetimin İki Ay Uzatılmasını Kabul Etti", *Hürriyet*, (20 Haziran 1963): 1; "Meclis Sıkı Yönetimi İki Ay Uzattı", *Vatan*, (20 Haziran 1963): 1; "Sıkıyönetimin İki Ay Uzatılması Onaylandı", *Cumhuriyet*, (20 Haziran 1963): 1-5.

⁹⁷ TBMM TD, (19 Ağustos 1963) 159; "Örfi İdare İki Ay Daha Uzatılıyor", *Akşam*, (16 Ağustos 1963): 1; "Örfi İdare 2 Ay Daha Uzatılıyor", *Tercüman*, (16 Ağustos 1963): 1.

⁹⁸ TBMM TD, (18 Ekim 1963): 338; "Sıkıyönetim, İstanbul ve Ankara'da İki Ay Uzatıldı", *Hürriyet*, (18 Ekim 1963): 1; "Sıkıyönetim Ankara ve İstanbul'da 2 Ay Daha Uzatılıyor", *Tercüman*, (15 Ekim 1963): 1.

⁹⁹ BCA, 30-11-1-0/301-33-1 (14.11.1963); "Orgeneral Cemal Tural Dün Gece Bir Yemek Verdi", *Cumhuriyet*, (21 Temmuz 1964): 1-7; "Sıkıyönetim Bugün Saat 15'te Sona Eriyor", *Milliyet*, (21 Temmuz 1964): 1.

¹⁰⁰ TBMM TD, (17 Haziran 1970): 209; *Resmî Gazete*, (20 Haziran 1970): 1; BCA, 30-18-1-2/252-41-11 (16.06.1970); BCA, 30-11-1-0/354-24-11 (16.06.1970); "Sıkıyönetim İlan Edildi", *Milliyet*, (17 Haziran 1970): 1; "İstanbul ve İzmit'te Sıkıyönetim", *Cumhuriyet*, (17 Haziran 1970): 1-7; "S. Yönetim Bugün Sona Eriyor", *Cumhuriyet*, (16 Eylül 1970) 1-7.

¹⁰¹ BCA, 30-18-1-2/264-26-12 (26.04.1971); TBMM TD, 28 Nisan 1971): 293; *Resmî Gazete*, (29 Nisan 1971): 1; "On Bir İlde Sıkıyönetim İlan Edildi", *Cumhuriyet*, (27 Nisan 1971): 1-7.

Sıkıyönetim Komutanı	Sorumlu Olduğu Bölge
I. Ordu Komutanı Org. Faik Türein	İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak
II. Ordu Komutanı Org. Semih Sancar	Ankara
Güney Deniz Saha Komutanı Kora. Cemal Süer	İzmir
I. Taktik Hava Kuvvet Komutanı Korg. İrfan Özaydınlı	Eskişehir
VI. Kolordu Komutanı Korg. Vehbi Elgin	Adana, Hatay
VII. Kolordu Komutanı Korg. Suat Aktulga	Diyarbakır, Siirt

Kaynak: "Sıkıyönetim Komutanları Belli Oldu", *Cumhuriyet*, (27 Nisan 1971): 1-7.

Bu illerin tamamında on defa ikişer aylığına uzatılan sıkıyönetim, 26 Ocak 1973 itibariyle Sakarya ve Zonguldak, 26 Mart 1973 itibariyle İzmir ve Eskişehir, 26 Mayıs 1973 itibariyle Kocaeli, Adana, Hatay, 26 Temmuz 1973 itibariyle Siirt hariç olmak üzere bir defa daha uzatılmış ve 22 Eylül 1973'te kaldırılmıştır¹⁰². Ancak on ay aranın ardından bu defa Kıbrıs Barış Harekatı kapsamında, Ankara, İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Muğla, Adana, İçel ve Hatay'da "savaşı gerektirebilecek durumun baş göstermesi" sebebiyle 20 Temmuz 1974 sabah 07.00'den itibaren bir aylık, 15 Ağustos itibariyle de Antalya'da iki aylık sıkıyönetime geçilmiştir¹⁰³. 4 Kasım'a kadar uygulanan sıkıyönetim, bu tarihte Balıkesir, Çanakkale, Edirne, Hatay, İzmir ve Kırklareli'nden kaldırılarak Ankara, İstanbul, Adana ve İçel'de 5 Aralık 1974'e kadar uzatılmıştır¹⁰⁴. Fakat "Kıbrıs'la ilgili genel durumun gerginliğini sürdürmesi ve iç güvenlik" sebepleriyle bu dört şehirde sıkıyönetim 5 Ağustos 1975'te ancak sona erebilmiştir¹⁰⁵.

Bu süreçte sıkıyönetim komutanlıklarındaki isimler değişmiş; ilk olarak emekliliğe sevk edilen Sancar, Süer ve Özaydınlı yerine 22 Ağustos 1972'de sırasıyla Org. Namık Kemal Ersun, Güney Deniz Saha Komutanı Kora. Necmettin Sönmez ve I. Taktik Hava Kuvvet Komutanı Korg. Ruhi Ayan getirilmiştir¹⁰⁶. Org. Suat Aktulga II. Ordu Komutanlığıyla beraber 15 Ağustos 1974'te Adana, Hatay ve İçel Sıkıyönetim Komutanlığına atanırken¹⁰⁷ 22 Ağustos 1974'te Org. H. Doğan Özgöçmen I. Ordu Komutanı ve İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Çanakkale Sıkıyönetim Komutanı; Korg. Cemal Engin Hava Eğitim Komutanı ve İzmir, Balıkesir, Manisa, Aydın, Muğla Sıkıyönetim Komutanı olmuştur¹⁰⁸. 13 Eylül 1974'te Korg. Vahit Güneri II. Ordu Komutanlığı ile Adana, Hatay, İçel Komutan Yardımcılıklarına, Korg. Arif Koçak IV. Kolordu Komutanlığına ve Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına, 11 Kasım 1974'te Org. Özgöçmen İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığına, bu süreçte VI. Kolordu

¹⁰² Resmi Gazete, (26 Ocak 1973): 1; TBMM TD, (23 Mart 1973): 194; Resmi Gazete, (24 Mart 1973): 1; Resmi Gazete, (25 Mayıs 1973): 1; Resmi Gazete, (25 Temmuz 1973): 1; Resmi Gazete, (22 Eylül 1973): 1; "Sıkıyönetimin 2 Ay Daha Uzatılması Kararı Yayınlandı", *Bizim Anadolu* (27 Ocak 1973): 1.

¹⁰³ TBMM TD Gizli Oturum (20 Temmuz 1974): 52; Resmi Gazete, (21 Temmuz 1974): 1; Resmi Gazete, (15 Ağustos 1974): 1.

¹⁰⁴ Resmi Gazete, (5 Kasım 1974): 1.

¹⁰⁵ Resmi Gazete, (4 Temmuz 1975): 1; "Sıkıyönetim Uygulaması Bu Gece Yarısından İtibaren Sona Eriyor", *Cumhuriyet*, (5 Ağustos 1975): 9; "Sıkıyönetim Dün Gece Sona Erdi", *Sabah*, (6 Ağustos 1975): 1.

¹⁰⁶ BCA, 30-11-1-0/381-47-2 (22.08.1972).

¹⁰⁷ BCA, 30-11-1-0/404-42-6 (15.08.1974).

¹⁰⁸ BCA, 30-11-1-0/404-44-16 (22.08.1974).

Komutanı ve Adana, Hatay, İçel Sıkıyönetim Komutanı olan Korg. Vahit Güneri ise Adana ve İçel Sıkıyönetim Komutanlığına atanmıştır¹⁰⁹.

Sıkıyönetime dair bir sonraki gelişme, Irak'la alakalı olup ilk önce “Irak'ta devam edegelen iç savaşın asi kuvvetlerin yenilgiye uğramalarıyla sonuçlanması üzerine güneydoğu sınırlarımızın güvenliğine karşı beliren ani tehlikeyi ve bununla ilgili zuhuru muhtemel olaylar” gerekçesiyle 27 Mart 1975 itibariyle Hakkari, Mardin, Siirt ve Diyarbakır'da bir ay sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ancak Bakanlar Kurulunun aldığı bu karar, oylamaya katılan 276 senatör ve milletvekilinin 196'sı reddetmiş; 77'si kabul etmişse de çoğunluk sağlanamadığı için ertesi gün yeniden oylama yapılmış ve 634 üyenin 406'sının katılımıyla gerçekleşen oylamada 56 kabul, 348 red, 2 çekimser sonuç çıkmıştır. Böylece ilk defa alınan bir sıkıyönetim kararı TBMM'den geçmemiştir¹¹⁰. Böylece yaklaşık üç buçuk yıl sıkıyönetimin uygulanmadığı Türkiye'de 1978'in sonunda özellikle Kahramanmaraş'ta yaşanan olayların tesiriyle belirli illerde yeniden başlayacak olan askeri idare, 12 Eylül 1980'de tüm yurttaki kendisini gösterecektir. 26 Aralık 1978 itibariyle Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya Sivas ve Urfa'da “Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni, temel hakları ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin kesin belirtilerinin ortaya çıkması” nedeniyle iki aylığına sıkıyönetim başlatılmıştır¹¹¹.

Tablo 4. 26 Aralık 1978 tarihli Sıkıyönetim Komutanı Atamaları

Sıkıyönetim Komutanı	Sorumlu Olduğu Bölge
I. Ordu Komutanı Org. Necdet Üruğ	İstanbul
IV. Kolordu Komutanı Korg. Nihat Özer	Ankara
III. Ordu Komutanı Org. Mahmut Ülker	Erzincan ve Sivas
IX. Kolordu Komutanı Korg. Ragıp Uluğbay	Erzurum ve Kars
VIII. Kolordu Komutanı Korg. T. Fikret Oktay	Elazığ, Malatya, Bingöl
MSB Müsteşar Yardımcısı Korg. İ. Hakkı Akansel	Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep, Urfa

Kaynak: BCA, 30-11-1-0/494-3-6 (26.12.1978).

Bu dönemdeki uygulamaların başarılı bulunması dolayısıyla esas hedefe ulaşabilmek adına aynı illerde sıkıyönetimin 26 Şubat itibariyle iki ay daha uzatılması uygun görülmüştür¹¹². Sürecin devamında önce 26 Nisan 1979 itibariyle Adıyaman, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt ve Tunceli'de, akabinde 20 Şubat 1980 itibariyle İzmir ve Hatay'da “Anayasanın 124'ncü maddesinde öngörülen her türlü durum ve olasılıklara karşı” sıkıyönetime geçilmiştir¹¹³. 26 Aralık 1978'den başlayan ve sınırları peyderpey genişletilen uygulama son olarak yukarıda ismi geçen illerin tümünde 20 Ağustos 1980'den itibaren iki ay daha

¹⁰⁹ BCA, 30-11-1-0/404-41-15 (13.09.1974); BCA, 30-11-1-0/406-53-15 (11.11.1974).

¹¹⁰ Resmi Gazete, (27 Mart 1975): 5; Resmi Gazete, (29 Mart 1975): 1; TBMM TD, (27 Mart 1975): 133; TBMM TD, (28 Mart 1975): 159; Üskül, Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları, 188.

¹¹¹ Resmi Gazete, (26 Aralık 1978): 1; Resmi Gazete, (27 Aralık 1978): 1; “TBMM Sıkıyönetimi Onayladı”, Cumhuriyet, (27 Aralık 1978): 1-5; “TBMM 13 İlde Sıkıyönetim İlanını Onayladı”, Milliyet, (27 Aralık 1978): 1. “Merhaba Asker”, Tercüman, (27 Aralık 1978): 1-13.

¹¹² Resmi Gazete, (25 Şubat 1979): 1.

¹¹³ BCA, 30-18-1-2/378-221-8 (24.04.1974); Resmi Gazete, (25 Nisan 1979): 3; Resmi Gazete, (19 Şubat 1980): 1; “Sıkıyönetim 2 Ay Uzatıldı”, Tercüman, (26 Nisan 1979): 1.

uzatılmıştır¹¹⁴. Ancak 12 Eylül'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) yönetime el koymasıyla Türkiye'de yeni bir döneme girilmiş ve 1961 Anayasası yerini 1982 Anayasası'na bırakmıştır. Diğer yandan 1970'lerde yaşanan bu uygulamalar esnasında 13 Mayıs 1971'de kabul edilen Sıkıyönetim Kanunu'nda da sıkıyönetimin yürütülmesinde tüm güvenlik ve asayişin Sıkıyönetim Komutanlığına geçtiği, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın da Sıkıyönetim Komutanlığı ile koordineli hareket edeceği, sıkıyönetim komutanının bulunduğu bölgenin ve gerekirse yakın illerin garnizonlarından istediği kadar birliği emrine alabilme hakkına sahip olduğu yazılmış, 3'ncü maddesinde komutanlığın görev ve yetkilerine yer verilmiştir. 4'ncü maddesi ise sıkıyönetim komutanlığı emrinde görev yapan asker, polis ve jandarmanın TSK İç Hizmet Kanun ve Yönetmeliği, Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi kapsamında silah kullanmayı gerektiren durumlardan birinin oluşması halinde silah kullanabileceklerinden söz etmektedir. 29 maddelik kanuna göre sıkıyönetim komutanı, sıkıyönetim bölgesinde ilgili kanunu uygulamak amacıyla en az kolordu veya dengi kıta komutanlığı görevini yapmış/yapmakta olan bir komutan arasından Genelkurmay Başkanının teklifi ve Milli Savunma Bakanının önerisiyle Başbakan tarafından imzalanıp Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan bir kararname ile atanmaktadır¹¹⁵. İlgili kanun, 12 Eylül 1980'e değin üç defa değişikliğe uğramış veya geçici madde eklenmiştir¹¹⁶. 12 Eylül'den bir hafta sonra, 19 Eylül 1980'de yapılan ilk değişikliklerle de Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yetkileri oldukça arttırılmıştır¹¹⁷.

3. 12 Eylül Döneminin Sıkıyönetim Kanunu Üzerinden Değerlendirilmesi ve Olağanüstü Hal Kanunu

Yurt içinde yaşanan ve tüm sıkıyönetim uygulamalarına karşın önü alınamayan hadiselerin neticesinde, 12 Eylül 1980 tarihinde TSK yönetime el koymuş ve tüm Türkiye'de sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ülkenin yönetimine el koyan Milli Güvenlik Konseyi (MGK), Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren'in başkanlığında oluşturulmuş olup üyeleri Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun, Genel Sekreteri ise Org. Haydar Saltık'tır. MGK'nın dokuz numaralı bildirisiyle 12 Eylül itibarıyla Emniyet Genel Müdürlüğü bütün teşkilatıyla Jandarma Genel Komutanlığının emrine girmiş, Jandarma Genel Komutanı Yardımcısı Korg. Hayrettin Tulunay, mevcut görevinin yanı sıra Emniyet Genel Müdürlüğüne de atanmıştır¹¹⁸. MGK tarafından 13 bölgeye ayrılan Türkiye'nin Sıkıyönetim idaresi, Tablo 5'teki gibi planlanmıştır¹¹⁹. 12 Eylül'den kısa süre sonra Sıkıyönetim Kanunu'nda düzenlemeye gidilmiş ve kısa süreli aralıklarla birtakım değişikliklere ve düzenlemelere defaten başvurulduğu görülmüştür.

Tablo 5. 12 Eylül 1980'de Türkiye'nin Sıkıyönetim Bölgeleri ve Komutanları

Sıkıyönetim Komutanları	Sıkıyönetim Bölgeleri
I. Ordu Komutanı Org. Necdet Üruğ	İstanbul
II. Ordu Komutanı Org. Bedrettin Demirel	Konya, Niğde, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Yozgat

¹¹⁴ BCA, 30-18-1-2/393-71-1 (17.04.1980); TBMM TD, (18 Ağustos 1980): 687; Resmi Gazete, (19 Ağustos 1980): 1.

¹¹⁵ Resmi Gazete, (15 Mayıs 1971): 1-4.

¹¹⁶ Resmi Gazete, (11 Şubat 1973): 1; Resmi Gazete, (20 Mayıs 1973): 1-3; Resmi Gazete, (3 Temmuz 1973): 4.

¹¹⁷ Resmi Gazete, (21 Eylül 1980): 1-7.

¹¹⁸ Resmi Gazete, (12 Eylül 1980): 8-10.

¹¹⁹ Resmi Gazete, (12 Eylül 1980): 7; "Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu", Milliyet, (12 Eylül 1980): 1.

III. Ordu Komutanı Org. Selahattin Demircioğlu	Erzincan, Gümüşhane, Giresun, Trabzon, Rize, Ordu, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun, Sinop
Ege Ordusu Komutanı Org. Süreyya Yüksel	İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Denizli, Muğla, Isparta, Burdur, Antalya
Donanma Komutanı Kora. Nejat Serim	Kocaeli, Bursa, Bilecik, Sakarya, Bolu, Zonguldak
II. Kor. Komutanı Korg. Hüsnü Çelenkler	Çanakkale, Balıkesir
IV. Kor. Komutanı Korg. Recep Ergun	Ankara, Çankırı, Kastamonu
V. Kor. Komutanı Korg. Adnan Doğu	Tekirdağ, Kırklareli, Edirne
VI. Kor. Komutanı Korg. Nevzat Bölügiray	Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Adıyaman, Gaziantep, Hatay
VII. Kor. Komutanı Korg. Kemal Yamak	Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Hakkâri, Van
VIII. Kor. Komutanı Korg. Sabri Deliç	Elazığ, Malatya, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis
IX. Kor. Komutanı Korg. Selahattin Cambazoğlu	Erzurum, Ağrı, Kars, Artvin
I. Taktik Hv. Kuvvet Komutanı Korg. Tevfik Alpaslan	Eskişehir, Kütahya, Afyon

Kaynak: "Milli Güvenlik Konseyi'nin Bildirileri", Resmi Gazete, Mükerrer S 17103, 12 Eylül 1980.

21 Eylül 1980 tarihli yasa, güvenlik görevlilerine karşı suç işleyenlerin suçüstü muamelesi görmesi, sakıncalı görülen memurların görevlerine son verilmesi, Sıkıyönetim Mahkemeleri tarafından verilen cezaların ertelenemeyeceği, paraya çevrilemeyip temyize gidemeyeceği, basım ve sendikal faaliyetlere yönelik yetkilerin sıkıyönetim komutanlığı bünyesinde toplanacağı şeklinde düzenlenmiş, gerektiği halde TSK'ya silah kullanma yetkisi yasadaki geçerliliğini korumuştur. Sıkıyönetim Mahkemelerine yapılacak görevlendirmelerin Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde ve olurlunda olması ve kurulmasına değin geçecek süre içinde suç mahalindeki askeri savcılarla askeri mahkemelerin, yoksa Cumhuriyet Savcılarıyla Adliye Mahkemelerinin bu görevi üstlenmesi uygun görülmüştür. Ayrıca yasaya göre sıkıyönetim ilan edilmesine yol açan suçlar, üç ay öncesinden başlanarak işlenenleri de kapsayacaktır¹²⁰. 10 Ekim 1980 günü yürürlüğe giren düzenlemeye göre ise Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin görevine giren suçları işleyen siyasi partilerin, yan kuruluşlarının, bu partilerle ilişkileri görülen öteki kuruluşlarla derneklerin yöneticileriyle ve üyeleriyle ilgili işlemlerin ilgili parti genel merkezlerinin bulunduğu Sıkıyönetim Komutanlıklarına bağlı Askeri Mahkemeler tarafından yürütüleceği belirtilmiştir. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığının gerekli görmesi halinde Milli Savunma Bakanlığının önermesiyle, istenilen sayıda ve bu görevlerinde en az beş yıl çalışmış olmaları ön şartıyla, Cumhuriyet Savcısı ve Yardımcısının mevcut görev yerleriyle ilişkisi kesilmeden Sıkıyönetim Yardımcı Savcılıklarında süresi belirlenmeden görevlendirilmesi de karara bağlanmıştır¹²¹.

8 Kasım 1980'de 15'nci maddede değişikliğe gidilerek sanıkların gözaltında tutulma sürelerine yönelik düzenleme yapılırken 15 Kasım 1980'deki değişikliklerle Sıkıyönetim Komutanlıkları arasındaki irtibatı Genelkurmay Başkanlığının sağlayacağına ve Sıkıyönetim Komutanının Genelkurmay Başkanına karşı sorumlu olması gerektiğine değinilerek beş sene

¹²⁰ Resmi Gazete, (21 Eylül 1980): 1-7; "Değişiklik Yapılan Sıkıyönetim Yasası Yürürlüğe Girdi", Cumhuriyet, (22 Eylül 1980): 1-7.

¹²¹ Resmi Gazete, (10 Ekim 1980): 1-2.

ve daha az süreli cezalara yönelik mahkemelere kimlerin bakacağı, iyi hal uygulamasının geçerli olmayacağı, askeri mahkemelerde davaların bir aydan daha fazla ertelenemeyeceği gibi hususlara yer verilmiştir¹²². 1980'de Sıkıyönetim Yasası'ndaki son düzenleme ise genel itibarıyla kaçakçılar ve Askeri Mahkemelerde görevlendirilecek hakimlerle ilgilidir. Bu doğrultuda *"Devletin siyasi veya mali veya iktisadi veya askeri veya idari güvenliğini bozacak nitelikteki kaçakçılık suçunu işleyenler ile sıkıyönetim askeri mahkemelerinin görevine giren suçları işleyenlerin fiillerine iştirak halinde olmasa bile, bunlara her ne şekilde olursa olsun yardım ettiği anlaşılan kaçakçılık suçları"* ile ilgili davalara Sıkıyönetim Mahkemelerinin bakacağı karara bağlanmıştır. Ayrıca zaruri görüldüğü takdirde Genelkurmay Başkanlığının istemesiyle Yüksek Hakimler Kurulunun en geç bir hafta içinde dönüş yaparak belirlenen sayıda ceza davaları konusunda uzmanlaşmış ve en az beş yıl deneyimi olan hakimlerin Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinde görevlendirilmesi için işlemleri başlatması gerektiğiyle ilgili düzenlemelere de yer verilmiştir¹²³.

13 Ocak 1981'de bir önceki düzenlemeyle askeri mahkemelerde görevlendirilen hakimlerin görevleri, yetkileri ve yükselmelerini içeren beşinci maddede değişikliklere gidilmiştir¹²⁴. Sıkıyönetim soruşturmaları kapsamında sıkıyönetim komutanı veya askeri savcı tarafından istenildiği takdirde tutuklu veya hükümlülerin ceza infaz kurumları ile tutukevlerinden gönderilmeleriyle ilgili düzenleme 26 Mart 1981'de, para cezaları ve/veya üç yıla kadar olan cezaların temyiz edilemeyeceği ve MGK'nın kararlarıyla bildirilerine uymayanların başka bir fiili suç olsa dahi cezalandırılacağı 10 Haziran 1981'de karara bağlanmıştır¹²⁵. Üç ay sonra ise 7 Eylül 1981'de, sıkıyönetim komutanının Sıkıyönetim Kanunu'nda yazılı suçlardan sanık olanları askeri mahkemeye sevk etme veya tutuklama yönünde ilgili karar alınuncaya kadar ve en fazla bir ay gözetimde tutabileceğini, fakat sürenin uzaması halinde 45 gün içinde sanıkların hakim karşısına çıkarılması gerekliliğine dair karar alınmıştır. 1981'in son değişikliği ise askeri mahkemelerde 200 ve daha fazla sanığın olduğu davalarda dört hakim ve bir subay üyenin olacağına yöneliktir¹²⁶. 16 Mart 1982'de Sıkıyönetim Kanunu'nun 3'ncü maddesinin g bendi şu şekilde değiştirilmiş ve temyize gitme sınırı üç yıldan altı aya düşürülmüştür¹²⁷:

"Kapalı veya açık yerlerde her türlü toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, her türlü dernek ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya bunları izne bağlamak; yeni dernek kuruluşlarını izne bağlamak" iken "Kapalı veya açık yerlerde her türlü toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, izne bağlamak, yapılacağı açık ve kapalı yerleri tayin ve tahsis etmek, izne bağladığı her türlü toplantıyı kontrol altında tutmak veya izlemek, yeni dernek, resmi senetle kurulabilen vakıf ve teşekküllerin kuruluşlarını izne bağlamak, ayrıca her türlü dernek, vakıf ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya bunları izine bağlamak."

Sanık sayısının fazla olması halinde duruşmalarda alınabilecek düzenlemeleri içeren 20 Nisan 1982 tarihli değişiklikten ayrı olarak Sıkıyönetim Kanunu'nda aynı yıl içinde 19 Haziran'da kaçakçılıkla ilgili karara yönelik değişiklik; 30 Aralık'ta ise kamu görevlilerine yönelik işlemler, her türlü basım, yayım, dağıtım ile ilgili tedbirler, girilmesi yasaklı bölgelere

¹²² Resmi Gazete, (8 Kasım 1980): 1; Resmi Gazete, (15 Kasım 1980): 1-2.

¹²³ Resmi Gazete, (11 Aralık 1980): 9-10.

¹²⁴ Resmi Gazete, (13 Ocak 1981): 1.

¹²⁵ Resmi Gazete, (26 Mart 1981): 5-6; Resmi Gazete, (10 Haziran 1981): 1.

¹²⁶ Resmi Gazete, (7 Eylül 1981): 1-2; Resmi Gazete, (18 Ekim 1981): 3.

¹²⁷ Resmi Gazete, (16 Mart 1982): 1-2.

girenlerle ilgili cezalar, para cezalarına yönelik uygulamalar üzerinden düzenlemeler yapılmıştır¹²⁸. 1983'te ise kanunla ilgili değişiklikler görevlendirilecek hakim, savcı ve savcı yardımcılarını, Sıkıyönetim Mahkemelerinde bakılmasına lüzum görülmeyen davalarla ilgili olup kanunun Sıkıyönetim Komutanının görev ve yetkilerini içeren 3'ncü maddesinin d fıkrasında da şu şekilde düzenlemeye gidilmiştir¹²⁹:

“Kamu düzeni, Devlet kuvvetleri, kişi hürriyeti, kamu selameti aleyhine işlenen cürümlerle, adam öldürmek veya kişilere karşı müessir fiilde bulunmak suçlarından hükümlülüğü bulunanlardan veya genel emniyet gözetimi altında olanlardan veya sıkıyönetim bölgesinde belirli bir ikametgâhı olmayanlardan veya diğer şüpheli olan veya genel güvenlik ve kamu düzeni bakımından zararlı faaliyette bulundukları anlaşılan kişilerden gerekli görülenlerin sıkıyönetim bölgesi içinde yerlerini değiştirmek veya bu bölge içinde belirli yerlere girmelerini veya yerleşmelerini yasaklamak, sıkıyönetim bölgesi içinde bulunmaları sakıncalı görülenleri de, sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarmak.”

25 Ekim 1983'te kabul edilen Olağanüstü Hal (OHAL) Kanunu, *“tabii afet, tehlikeli salgın hastalıklar veya ağır ekonomik bunalım”* ya da *“Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması”* halinde uygulanmak üzere 27 Ekim 1983'te yürürlüğe konmuştur. İkinci sırada belirtilen gelişmeler söz konusu olduğunda MGK'nın görüşünün alınmasıyla geçilebilecek OHAL'in tüm yurtda olabileceği gibi yurdun belli bir bölümünde veya bölümlerinde ve en fazla altı ay uygulanabileceğini belirten kanun, sürenin değiştirilebilmesi yetkisini ise TBMM'ye vermiştir. Bakanlar Kurulu'nun talebi doğrultusunda TBMM tarafından OHAL kaldırılabilmesi gibi her seferinde dört ayı geçmemek kaydıyla sürenin uzatılabilmesi de eklenmiş; bu düzenlemelerin MGK'nın görüşü alınarak yapılabileceği de kanuna yazılmıştır. Kanunun ikinci kısmının üçüncü bölümünü içeren 11'nci maddesiyle *“Şiddet Hareketlerinde Alınacak Tedbirler”* belirlenmiş ve 9'ncü maddeye ilaveten alınacak tedbirler şu şekilde oluşturulmuştur¹³⁰:

“Sokağa çıkmayı sınırlamak veya yasaklamak. Belli yerlerde veya belli saatlerde kişilerin dolaşmalarını ve toplanmalarını, araçların seyirlerini yasaklamak. Kişilerin; üstünü, araçlarını, eşyalarını aratmak ve bulunacak suç eşyası ve delil niteliğinde olanlarına el koymak. Olağanüstü hal ilan edilen bölge sakinleri ile bu bölgeye hariçten girecek kişiler için kimlik belirleyici belge taşıma mecburiyeti koymak. Gazete, dergi, broşür, kitap, el ve duvar ilanı ve benzerlerinin basılmasını, çoğaltılmasını, yayımlanmasını ve dağıtılmasını, bunlardan olağanüstü hal bölgesi dışında basılmış veya çoğaltılmış olanların bölgeye sokulmasını ve dağıtılmasını yasaklamak veya izne bağlamak; basılması ve neşri yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş ve benzeri matbuayı toplatmak. Söz, yazı, resim, film, plak, ses ve görüntü bantlarını ve sesle yapılan her türlü yayımı denetlemek, gerektiğinde kayıtlamak veya yasaklamak. Hassasiyet taşıyan kamuya veya kişilere ait kuruluşlara ve bankalara, kendi iç güvenliklerini sağlamak için özel koruma tedbirleri aldirmek veya bunların artırılmasını istemek. Her nevi sahne oyunlarını ve gösterilen filmleri denetlemek, gerektiğinde durdurmak veya yasaklamak. Ruhsatlı da olsa her nevi silah ve mermilerin taşınmasını veya naklini yasaklamak. Her türlü cephaneler, bombalar, tahrip maddeleri, patlayıcı maddeler, radyoaktif maddeler veya yakıcı, aşındırıcı, yaralayıcı eczalar veya diğer her türlü zehirler ve boğucu gazlar veya benzeri maddelerin bulundurulmasını,

¹²⁸ Resmi Gazete, (20 Nisan 1982): 1; Resmi Gazete, (19 Haziran 1982): 3; Resmi Gazete, (30 Aralık 1982): 1-2.

¹²⁹ Resmi Gazete, (4 Haziran 1983): 3-4.

¹³⁰ Resmi Gazete, (27 Ekim 1983): 1-10.

hazırlanmasını, yapılmasını veya naklini izne bağlamak veya yasaklamak ve bunlar ile bunların hazırlanmasına veya yapılmasına yarayan eşya, alet veya araçların teslimini istemek veya toplatmak. Kamu düzeni veya kamu güvenliğini bozabileceği kanısını uyandıran kişi ve toplulukların bölgeye girişini yasaklamak, bölge dışına çıkarmak veya bölge içerisinde belirli yerlere girmesini veya yerleşmesini yasaklamak. Bölge dahilinde güvenliklerinin sağlanması gerekli görülen tesis veya teşekküllerin bulunduğu alanlara giriş ve çıkışı düzenlemek, kayıtlamak veya yasaklamak. Kapalı ve açık yerlerde yapılacak toplantı ve gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, ertelemek, izne bağlamak veya toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yapılacağı yer ve zamanı tayin, tespit ve tahsis etmek, izne bağladığı her türlü toplantıyı izletmek, gözetim altında tutmak veya gerekiyorsa dağıtmak.”

OHAL Kanunu'na göre uygulanan bölgelerdeki valilerin yaşanabilecek hadiseleri emrindeki güçler ve görevlendirilen kolluk kuvvetleriyle önlemeyi başaramaması yahut başaramayacağını baştan belli olması durumunda yakın bölgelerin kolluk kuvvetlerinden destek alması uygun görülmüştür. Yine de bastırılmayacak denli büyük bir olayla karşılaşıldığında bu defa bölgede bulunan en büyük komutanlıktan destek alınmasına da ilgili 21'nci Maddede yer verilmiştir¹³¹. Bu doğrultuda kurulan Başbakanlık OHAL Koordinasyon Kurulu bünyesinde Başbakan tarafından belirlenen bir Devlet Bakanı ve Başbakanlık, Adalet, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye ve Gümrük, Ulaştırma, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıkları Müsteşarları ve MGK Genel Sekreteri sabit olmak üzere “*Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması*” gerekçesiyle OHAL ilan edilmesi durumunda Genelkurmay Başkanlığı Temsilcisi, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Müsteşarı, Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı ve Yüksek Öğretim Kurulu Başkanı da bu kurulda yer almıştır¹³². Bölge OHAL Kurulu ise mevcut bölge valisinin başkanlığında oluşturulmuş olup görevlendireceği illerin valileri, garnizon komutanları veya temsilcileri, OHAL gerekçesine göre ilgili bakanlıklarla kuruluşların bölge müdürleri ve kamu kurum ve kuruluşlarının yöneticilerinden ibarettir¹³³.

OHAL çerçevesinde gerçekleştirilen bu yasal düzenlemelerin ardından 12 Eylül 1980 itibarıyla mevcut 67 ilde uygulamaya konan sıkıyönetim, 19 Mart 1984'te peyderpey kaldırılmaya başlanmıştır. Öncelikle 1 Mart 1984'te alınan kararla Kırklareli, Bilecik, Muş, Kütahya, Burdur, Çanakkale, Kırşehir, Gümüşhane, Sinop, Isparta, Kastamonu, Çankırı ve Bitlis'te sıkıyönetime son verilmiştir¹³⁴. 19 Mart'tan itibaren 54 ilde dört ay süreyle tekrar uzatılan sıkıyönetim, Afyon, Amasya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Çorum, Muğla, Nevşehir, Niğde, Rize, Sakarya, Tekirdağ ve Yozgat'ta 19 Temmuz'da; Konya, Kayseri, Manisa, Uşak, Giresun, Denizli ve Eskişehir'de 19 Kasım'da kaldırılmıştır¹³⁵. 1985'te alınan kararlarla Antalya, Bursa, İçel, Kahramanmaraş, Kocaeli, Malatya, Samsun, Sivas, Tokat, Trabzon ve Zonguldak'ta 19 Mart'ta; Ankara, Artvin, Edirne, Erzincan, İzmir ve Ordu'da 19 Temmuz'da; Adana, Adıyaman, Ağrı, Erzurum, Gaziantep, Hatay, İstanbul ve Kars'ta 19 Kasım'da sıkıyönetime son verilmiştir¹³⁶. Bingöl, Elazığ, Şanlıurfa ve Tunceli'de 19 Mart 1986'da biten sıkıyönetim uygulaması; Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt ve Van'da ise dörder aylık sürelerle 19 Mart

¹³¹ Resmi Gazete, (27 Ekim 1983): 8-9.

¹³² BCA, 30-18-1-2/502-187-8 (28.02.1984).

¹³³ BCA, 30-18-1-2/502-187-8 (28.02.1984).

¹³⁴ Resmi Gazete, (2 Mart 1984): 1.

¹³⁵ Resmi Gazete, (29 Haziran 1984): 2; Resmi Gazete, (15 Kasım 1984): 1-2.

¹³⁶ Resmi Gazete, (16 Mart 1985): 1-2; Resmi Gazete, (8 Haziran 1985): 1-2; Resmi Gazete, (14 Kasım 1985): 1-2.

1987'ye kadar uzatılmış; bu tarihte Van'da sona ererken diğer dört ilde 19 Temmuz 1987'e kadar devam etmiştir¹³⁷. Sonrasında sıkıyönetim uygulamasının bir daha yaşanmadığı Türkiye'de, gerekli görüldüğü durumlarda OHAL düzenlemeleriyle mevcut sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştır.

Sonuç

1876 yılı, Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile Türk Demokrasi Tarihinin en mühim dönemeçlerinden biri olurken aynı zamanda ilgili anayasada kendine yer bulmasıyla Türk Sıkıyönetim Tarihinin de başlangıcını teşkil etmiştir. Ancak Cumhuriyet Türkiye'sinin sıkıyönetim uygulamalarına özelliklerini bilhassa aktaran, 1909'dan 1918'e değin süren sıkıyönetim olmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca uygulanan sıkıyönetim, Milli Mücadele Döneminde Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Firariler Hakkında Kanun ile bu kanunla doğan İstiklal Mahkemeleri çerçevesinde şekil almıştır. Osmanlı Devleti'nden devralınan bu miras, kuruluşundan bugüne kadar rejimine yönelik pek çok tepkisel hareketle karşı karşıya kalan Türkiye Cumhuriyeti'nde defaten uygulanmıştır. Devletin işleyişini sekteye uğratan bu tarz hareketliliklerin şiddeti ve süresi, alınan tedbirleri de birbirinden farklı kılmıştır. Kimi zaman içeriden değil dışarıdan gelen veya gelebilme olasılığı bulunan haller nedeniyle de devlet tarafından olağanın dışında önlemlerin alındığı görülmüştür. Bu önlemlere yönelik kararlar ise mevcut anayasadaki ilgili düzenlemeler çerçevesinde uygulanmıştır. Konuya ilişkin kanunlar yapıldığı gibi kararnamelerle de gündem şekillendirilmiş ve yönetim politikalarında değişikliğe gidilmiştir. Gerek içeride yaşanabilen isyanlar, ayaklanmalar, şiddet eylemleri gibi hareketliliklere, gerekse özellikle de İkinci Dünya Savaşı sırasında olduğu üzere gelebilecek saldırılara karşı başvuru olan önlemlerde devletin yöneldiği taraf, askeri güç olmuştur. Bu bağlamda ilk uygulama, 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde, Takrir-i Sükun Kanunu ile 1925'te başlamıştır. Atatürk Döneminde görülen bir diğer sıkıyönetim süreci ise 1931'de yaşanmıştır. İnönü Döneminde herhangi bir ayaklanma nedeniyle değilse de İkinci Dünya Savaşı gereğince olası sorunları önlemek kaydıyla yedi sene bir ay boyunca sıkıyönetim uygulanmıştır.

20 Kasım 1940'tan beri devam eden ve sırasıyla Artunkal, Noyan ve Tınaztepe'nin komutasında 23 Aralık 1947'ye kadar geçirilen uzun sıkıyönetim, toplamda yedi sene bir ay devam etmiştir ve bunun dört buçuk yılı harp günlerinde yaşanmıştır. Öncesindeki uygulamalarla beraber değerlendirildiğinde ise (tüm yurttan geçerli olmadığı bilgisini hatırlatarak) Cumhuriyet'in ilk 24 senesinin neredeyse yarısının, 11 buçuk yılının örfi idareyle geçtiği görülmektedir ki harp nedeniyle yürürlüğe giren örfi idare, toplam örfi idareli günlerin yarısından daha azdır. Dönemsel olarak değerlendirildiğinde ise Atatürk'ün 15 yıllık cumhurbaşkanlığı döneminin üçte birinin, İnönü'nün 11 buçuk yıllık cumhurbaşkanlığı dönemininse üçte ikisinin örfi idare altında geçtiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Atatürk Döneminde örfi idarenin iç tehditler temeline oturtulması gerektiği, her ne kadar bunların dışarıdan destek gördüğü düşünülse de ve ikinci bir harbe doğru giden dünyada yeni Türk Devletini korunaklı hale getirme iç güdüsü ağır bassa da, genelin kabulüdür. İnönü Döneminde ise yukarıda değinildiği üzere dört buçuk yıllık süreç, İkinci Dünya Savaşı sebebiyle dış tehditler bağlamında şekil almıştır. Öte yandan bu dış tehditlerin yurt içinde kaos yaratabilme olasılığı da gözden kaçırılmamalı ve birlikte yorumlanabilmelidir. Sonrasındaki iki buçuk yıl ise harbin son senesi itibarıyla SSCB'den gelen tehditlerin etkisiyle

¹³⁷ Resmi Gazete, (14 Mart 1986): 1-2; Resmi Gazete, (7 Haziran 1986): 9; Resmi Gazete, (18 Kasım 1986): 1; Resmi Gazete, (14 Mart 1987): 1-2; TBMM TD, (20 Mayıs 1987): 108.

örfi idareli günlerden ibaret olmuştur. İlâveten bu günlerin çok partili siyasetin Türkiye'nin tarihine bir daha girmeye çalıştığı ve bu defa başarılı olduğu zamanı içerdığı de unutulmamalıdır. Bu bağlamda demokrasinin rafta olduğu dönemle demokrasinin doğduğu dönemin aynı olması, dikkate şayandır. İnönü, cumhurbaşkanlığının son iki buçuk senesini sıkıyönetimsiz geçirirken halefi Celal Bayar on yılının on ayında sıkıyönetime gerek görmüştür.

Bunun dokuz aylık ilk kısmının gerekçesi, Kıbrıs Meselesi çerçevesinde yaşanan dış tesirli bir toplumsal hadise olan 6-7 Eylül Olayları iken geri kalan bir aylık örfi idare ise 27 Mayıs'a uzanan yolun son dönemecindeki gençlik eylemlerinden doğmuştur. 1924 Anayasası sürecinin bu son örfi idaresi, bir ayını darbenin öncesinde, on beş ayını ise darbenin sonrasında geçirmiştir. Akabinde Türk Anayasalarının en demokratiği olan 1961 Anayasası, demokrasinin rafa kaldırıldığı darbe ortamında, örfi idare içinde doğmuş ve ilk adımlarını hiç aralıksız yine örfi idareli günlerde atarak büyümüştür. Bu da tarihimizin dikkate şayan bir başka alakabahş gelişmelerindendir.

1961 Anayasası'nın 124'üncü maddesi kapsamında sıkıyönetimle ilgili düzenlemelere gidilirken Talat Aydemir'in darbe girişimi gerekçesiyle 1963'te alınan karar doğrultusunda yaklaşık bir buçuk yıl daha Türkiye'de sıkıyönetime geçilmiştir. 1970'lere bakıldığında 12 Mart Muhtırası'ndan önce üç ay süren bir sıkıyönetim uygulaması daha olmuş, muhtıra sonrasında ise Kıbrıs Barış Harekatı'nın yaşandığı günler de dahil olmak üzere dört buçuk yıllık bir sıkıyönetim uygulanmıştır. 12 Eylül öncesindeki son sıkıyönetimse 1978'in sonunda başlayarak darbeye değin devam etmiş ve 8 yıl, 6 ay, 22 gün sonunda kaldırılarak yerini olağanüstü hale bırakmıştır. Özetle Türkiye Cumhuriyeti'nin bir yüzyıllık tarihinin çeyrek asrını kapsayan günleri, sıkıyönetim kurallarıyla geçmiştir. Bu kuralları çoğu zaman o dönemin siyasetçileri koymuşsa da sıkıyönetimlerin uygulayıcıları üst düzey ordu mensupları olmuştur. Dolayısıyla Türk Siyasi Tarihi içinde askeri yönetim dönemlerinin yalnızca 27 Mayıs ve 12 Eylül Darbeleri temelinde anlatılması doğru değildir. Zira Askeri Vesayet dönemlerinin haricinde de bu çalışmada ele alınan günlerde görüldüğü üzere ülkenin tamamında yahut büyük kısmında asker, halkın yaşamını yönlendiren kesim olmuştur. Bu nedenle ömrünün 1925'ten 1987'ye kadarki kısmının 25 senesini askeri idare altında geçiren Türkiye'nin billhassa siyasal ve toplumsal gelişmelerinin anlatımında yalnızca hükümet politikalarının baz alınmasının büyük bir eksiklik olduğu görülmelidir. İlâveten bu politikaların oluşumunda ve uygulanmasında askeri tesirlerin gücünün geri planda bırakılmaması, bilakis eş değerde tutulması gerektiği unutulmamalıdır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, Yassıada Mahkemesi Kararları.

BCA, Başbakanlık, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı

BCA, Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı (1921-1928)

BCA, Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)

BCA, Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü

BCA, Başbakanlık, Özel Kalem Müdürlüğü

2. Resmi Yayınlar

Ak Devrim, Ankara: Başbakanlık Devlet Basımevi, 1960.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C 2, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2010.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989.

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C I, Birleşim 14, 29 Eylül 1960.

Ceride-i Resmiye.

Resmi Ceride.

Resmi Gazete.

TBMM Başkanlığı, *Birinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi*, haz. Ömer Kesikbaş vd. Ankara: TBMM Basımevi, 2023.

TBMM Başkanlığı, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, ed. Ömer Kesikbaş, A. Haluk Kurnaz, Şeref İba, Ankara: TBMM Basımevi, 2023.

TBMM Tutanak Dergisi (TD).

TBMM Zabıt Ceridesi (ZC).

Yassıada Zabıtları-II, 6-7 Eylül Olayları Davası, haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi, 2007.

Yüksek Adalet Divanı Kararları İstanbul-Yassıada 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961, ed. Seçkin Erdi, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.

3. Süreli Yayınlar

Akis.

Akşam.

Bizim Anadolu.

Cumhuriyet.

Haber.

Hürriyet.

Le Monde Illustré.

Milliyet.

Sabah.

Son Telgraf.

Tan.

Tanin.

Tasvir-i Efkar.

Tercüman.

Ulus.

Vakit.

Vatan.

Wilmington Morning Star.

Yarın.

Zafer.

4. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Aybars, Ergün. *İstiklal Mahkemeleri*. İzmir: Zeus Kitabevi, 2006.

Çağlayan, Muhtar. "Örfi İdarenin Hukuki Mahiyeti ve Örfi İdare Mahkemeleri", *İdare Dergisi* 260, (Eylül-Ekim 1959): 1-25.

Çelik, Seydi. "Türkiye'nin Demokrasi Tarihinde Sıkıyönetim Uygulamalarının Yeri ve Sosyo-Politik Etkileri (1877-1946)", *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (22), (Aralık 2023): 325-350.

DergiPark Akademik, "Sıkıyönetim" Arama Sonuçları, 21.12.2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/search?q=s%C4%B1k%C4%B1y%C3%B6netim§ion=articles> adresinden erişilmiştir.

Galea, Michael. *Malta Diary of a War 1940-1945*. Malta: BDL Publishing, 2016.

Göktürk Çetinkaya, Selma. "İkinci Dünya Savaşı'nda Malta'da Müttefik-Mihver Mücadeleleri ve Halk Üzerindeki Etkileri", *Vakanüvis* 4, no. 1 (Bahar 2019): 166-188.

Kolechitskii, V. V., "Voennoe polozhenie", *Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya*, 27.12.2024 tarihinde <http://bse.sci-lib.com/article005962.html> adresinden erişilmiştir.

Sarol, Mükerrerem. *Bilinmeyen Menderes*, C 1, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.

Tanör, Bülent. "Sıkıyönetim", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4 İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 944-953.

Üskül, Zafer. *Bildirileriyle 1950-1970 Dönemi Sıkıyönetimleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

Üskül, Zafer. *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*. İstanbul: Afa Yayıncılık, 1989.

Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 4. İstanbul: Rey Yayınları, 1971.

Yılmaz, Duygu. "1932 Yılı İstihbarat Raporu Çerçevesinde I. Umumi Müfettişlik ve Umum Jandarma Komutanlığının Güvenlik ve Asayişe Yönelik Çalışmaları", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı, (2021): 35-52.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, Tez Merkezi, 21.12.2024 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden erişilmiştir.

Summary

This study was prepared because no comprehensive work addressing the martial law periods implemented between 1925 and 1980 has been found. The article aims to fill this gap and provides a comprehensive analysis of the legal regulations upon which martial law was based and the military implementers of these laws. Prepared under three headings, considering the 1924, 1961, and 1982 Constitutions, the study utilizes existing Constitutions, laws related to martial law, laws and decrees defining the implementation process. A detailed search was conducted in the Official Gazette. Furthermore, the Republic Archive of the Presidency of the Republic of Türkiye, the minutes of the Grand National Assembly, periodicals, memoirs, and scholarly works were also consulted.

Undoubtedly, 1876, with the proclamation of the Constitution, is one of the most important turning points in the history of Turkish democracy. This constitution also marks the beginning of the history of martial law in Türkiye. However, the martial law period from 1909 to 1918 is particularly significant in defining the characteristics of martial law practices in the Republic of Türkiye. The martial law implemented during the First World War took shape during the War of Independence through the “Law on Treason” (Hıyanet-i Vataniye Kanunu) and the “Law on Deserters” (Firariler Hakkında Kanun) and the “Independence Courts” (İstiklal Mahkemeleri) that arose from these laws. This legacy inherited from the Ottoman Empire has been repeatedly applied in the Republic of Türkiye, which has faced numerous reactive movements against its regime since its establishment. The intensity and duration of these movements, which disrupted the functioning of the state, resulted in different measures being taken. Sometimes, extraordinary measures were taken by the state due to external factors, or the possibility of such events occurring, rather than internal ones.

Decisions regarding these measures were implemented within the framework of the relevant provisions in the existing constitution. Laws were enacted on the subject, and the agenda was shaped through decrees, leading to changes in administrative policies. In response to internal unrest, uprisings, and acts of violence, as well as potential attacks, particularly during World War II, the state resorted to military force. The first application of this was the “Law on Maintaining Public Order” (Takrir-i Sükun Kanunu) in 1925, during the period when the 1924 Constitution was in effect. Another period of martial law during the Atatürk era occurred in 1931. Although not due to any uprising, martial law was implemented for seven years and one month during the İnönü period to prevent potential problems arising from World War II.

The long period of martial law, which began on November 20, 1940, and continued until December 23, 1947, under the command of Ali Rıza Artunkal, Sabit Noyan, and Asım Tınaztepe respectively, lasted a total of seven years and one month. Four and a half years of this period were spent during the war. When considered together with the preceding periods (while noting that it was not valid throughout the country), it is seen that almost half of the first 24 years of the Republic, 11 and a half years, were spent under martial law, and the martial law implemented due to the war constituted less than half of the total days under martial law. When evaluated chronologically, it emerges that one-third of Atatürk’s 15-year presidency and two-thirds of İnönü’s 11 and a half-year presidency were spent under martial law.

During the Atatürk era, it was generally accepted that martial law had to be based on internal threats, even though these threats were thought to be supported from abroad, and the instinct to secure the new Turkish state in a world heading towards a second war was paramount. During the İnönü era, as mentioned above, the four-and-a-half-year period was shaped by external threats due to the Second World War. On the other hand, the possibility of these external threats creating domestic chaos should not be overlooked and should be interpreted together. The following two and a half years, starting from the last year of the war, consisted of martial law due to the impact of threats from the USSR. Furthermore, it should not be forgotten that this period coincided with the time when multi-party

politics attempted to re-enter Türkiye's history and this time succeeded. In this context, the fact that the period when democracy was on hold coincides with the period when democracy was born is noteworthy. While İnönü spent the last two and a half years of his presidency without martial law, his successor Celal Bayar deemed martial law necessary for ten months of his ten-year term.

The justification for the first nine months of martial law was the September 6-7 events, an externally influenced social incident within the context of the Cyprus issue, while the remaining month of martial law stemmed from youth actions in the final stages leading up to May 27th. One month of this final period of martial law in the 1924 Constitution process preceded the coup, and fifteen months followed. Subsequently, the 1961 Constitution, the most democratic of Turkish constitutions, was born in a coup environment where democracy was suspended, under martial law, and grew by taking its first steps continuously during those same martial law-era periods. This is another noteworthy and significant development in our history.

While regulations concerning martial law were being made under Article 124 of the 1961 Constitution, martial law was extended for approximately another year and a half in 1963 following Talat Aydemir's attempted coup. Looking at the 1970s, there was another three-month period of martial law before the March 12th Memorandum, and after the memorandum, martial law lasted for four and a half years, including the days of the Cyprus Peace Operation. The last period of martial law before the September 12th Coup began at the end of 1978 and continued until the coup, lasting 8 years, 6 months, and 22 days before being lifted and replaced by a state of emergency. In short, a quarter of a century of the century-long history of the Republic of Türkiye has been spent under martial law. While these rules were often set by the politicians of the time, the implementers of martial law were high-ranking members of the military.

Therefore, it is inaccurate to describe periods of military rule in Turkish political history solely on the basis of May 27th and September 12th. Indeed, even outside of these periods of military tutelage, as seen in the studies conducted, the military was the dominant force shaping the lives of the people in most or all of the country. For this reason, it should be recognized that basing the narrative of Türkiye's social developments, particularly during the 25 years from 1925 to 1987 under military rule, solely on government policies is a significant shortcoming.